

Hoffmann István (Debrecen, Magyarország)

A magyar helynévkutatás utóbbi három évtizede

Az Onomastica Uralica e számának célkitűzése szerint az egyes uráli nyelvek helynévkutatásának történetét az egyes tanulmányok a XX. század utolsó negyedére vonatkozóan mutatják be részletezően azzal a céllal, hogy a tudományterület helyzetéről, jelenlegi állásáról: eredményeiről, feladatairól kapjon képet az olvasó. Egy-egy időszaknak a tudománytörténeti folyamatokból való kiszakítását ilyesféle szándékok és gyakorlati célok magyarázhatják ugyan, a mechanikus elkülönítéstől azonban óvakodnunk kell, mivel az előzmények és az összefüggések ismeretének hiánya súlyosan torzíthatja vagy akár értelmezhetetlenné is teszi áttekintésünket. Különösen igaz ez egy olyan kiterjedt és nagy múltra visszatekintő tudományterület esetében, mint amilyen a magyar helynévkutatás, ezért aztán a kutatási előzményekről más dolgozatoknál valamivel részletesebben szólunk, mégpedig oly módon, hogy a tüzetesebben vizsgált időszakhoz közeledve egyre részletezőbbé válik elemzésünk.

1. Távolabbi előzmények

1.1. A magyar névkutatás előtörténete: helynévkutatás a 19. században

A nevek iránti tudományos érdeklődés Magyarországon először a 19. század elején mutatkozott meg. Ez a korszak a magyar nyelvújítás időszaka volt, s a nemzeti nyelv felemelésének, kiművelésének programja a nyelvtudósoktól elsősorban korszerű szótárak létrehozását várta el. A különféle etimológiai, történeti, értelmező és tájszótárakba szép számmal kerültek be tulajdonnevek is, amelyek ily módon nyelvészeti (modern értelemben vett lexikográfiai) feldolgozás tárgyává váltak. A nevek szótári megjelenítése megkövetelte összegyűjtésüket, amely rövidesen a magyar tudományosságnak is fontos programja lett. A tudományos akadémia elődje, a Magyar Tudós Társaság európai viszonylatban is úttörő módon 1837-ben tűzött ki először pályatételt a magyar hely- és családnevek összegyűjtésére.

A következő évtizedekben váltakozó erővel megjelenő próbálkozások közül kiemelkedik PESTY FRIGYES történésznek a vállalkozása, aki 1864-ben az akkori Magyarország minden településének összes használatban lévő helynevét kívánta összegyűjteni. A helyi közigazgatási szervek által elvégzett vagy elvégzetett munka eredménye, amely 68 kéziratos kötetben, több mint 30 000 lapon őrzi a 19. század közepének helyneveit, ma már a történeti helynévkutatás felbecsülhetetlen forrása.

A 19. század utolsó harmadában főleg a történettudósok vallatták a helyneveket, elsősorban azzal a céllal, hogy vizsgálatuk révén a Kárpát-medence

etnikai viszonyainak változásáról alkothassanak képet. A 19–20. század fordulóján fellendülő néprajzi kutatások pedig az élőnyelvi helynévanyag hasznosítására vállalkoztak.¹

1.2. Helynévkutatás a 20. század első felében

A nevek vizsgálata a magyar nyelvtudomány, szorosabban a történeti nyelvészet fontos részévé MELICH JÁNOS munkássága révén vált a 20. század elején. MELICH — aki nemcsak az egyik legtermékenyebb magyar nyelvtörténész, hanem egyben kiváló szlavista is volt — tudományos érdeklődésének középpontjában a magyar szókincs nyelvtörténeti szempontú feldolgozása állt. Ennek keretében — főleg a GOMBOCZ ZOLTÁNNAL közösen írt, torzóban maradt *Magyar Etymologiai Szótár*-ban (EtSz.), de önálló közleményekben és monográfiákban is — több ezer magyar helynév etimológiáját írta meg. Munkásságával a nemzetközi szintű magyar etimológiai kutatások egyik megalapozójává vált. A helynévfejtésben kialakított módszereinek és alapelveinek jó részét a modern névkutatás is mérvadónak tekinti. MELICHnek fontos törekvése volt, hogy a nyelvtudomány, elsősorban a helynévfejtés eszközével megvilágítsa a Kárpát-medence etnikai összetételét a magyar honfoglalás korában: azaz felderítse a magyarság ideérkezése előtt e helyen élő népeket. Az e témakörben írott monográfiája, *A honfoglalás kori Magyarország* (1925–1929) a magyar névkutatás eredményeinek első nagyszabású szintézise volt.²

MELICH JÁNOS kiemelkedő képviselője annak a nyelvészeti irányzatnak, amelyet budapesti iskola néven szokás emlegetni. Ez a nyelvtörténeti iskola az újgrammatikusok szemléletét vitte tovább, s az általa képviselt nyelvészeti realizmus egy sor kiváló nyelvtörténész munkásságának volt meghatározó jellegzetessége. Közülük a névkutatásban is maradandót alkotott KNIEZSA ISTVÁN, BÁRCZI GÉZA és PAIS DEZSŐ.

KNIEZSA ISTVÁN MELICH tanítványaként több ponton fejlesztette tovább mestere munkásságát. Legközvetlenebbül a *Magyarország népei a XI.-ik században* (1938) című monográfiájában, amely elsősorban helynevek elemzése révén mutatja be a Kárpát-medence etnikai összetételét a magyar honfoglalást követően. KNIEZSA több korai nyelvemlékünk névanyagát dolgozta fel önálló tanulmányokban. Különösen intenzíven kutatta az ország keleti területeinek helynévrendszereit jellemző sajátosságokat. A helynevek állományának leírásához olyan rendszertani keretet, helynév-tipológiát alkotott, amely a különféle névadási típusok összevetésére ad lehetőséget. A KNIEZSA-féle helynév-tipológia a nevek jelentéstani, alaktani rendszerezé-

¹ A 19. század magyar helynévkutatásának történetét SZABÓ T. ATTILA foglalta össze terjedelmes tanulmányban (1944).

² MELICH JÁNOS munkásságáról KISS LAJOS írt összefoglalást (1995b), nemzetközi névtani fórumon pedig MIKESY SÁNDOR méltatta életművét (1956–1957 és 1962–1963).

sével, valamint egyes névtípusok kronológiai jellemzőinek meghatározásával napjainkig irányadó jelentőségű a névrendszertani vizsgálatokban.³

Az 1930-as–1940-es években — MELICH és KNIEZSA munkásságának fénykorában — új kutatási programot fogalmazott meg SZABÓ T. ATTILA, aki a névkutatás addigi település- és víznévi irányultságától eltérően a mikrotoponimákra irányította rá a figyelmet. A körülötte kialakult névkutató csoport, az úgynevezett erdélyi iskola kutatói Erdély településeinek történeti és élőnyelvi helynévanyagát kívánták összegyűjteni és feldolgozni. Az ígéretesen induló munka azonban mintegy egy évtizedes működést követően az 1940-es évek közepén — a politikai, társadalmi változások hatására — megszakadt, és hosszú évtizedekig nem folytatható tovább.⁴

A mikrotoponimák névrendszertani feldolgozásában legmesszebbre BENKŐ LORÁND jutott, akinek *A Nyárádmente földrajzi nevei* című munkája (1947) sok hasonló elemzéshez szolgált mintául. Ugyanebben az évben jelent meg LŐRINCZE LAJOSnak egy vékony füzet *Földrajzineveink élete* (1947) címmel, amely a modern magyar helynévkutatás talán legtöbbet idézett munkája lett. LŐRINCZE dolgozatában valójában a magyar névkutatás két fontos irányát egyesítette: a KNIEZSA-féle rendszertani leírást és a SZABÓ T. ATTILától szorgalmazott mikrotoponimiai vizsgálatokat. LŐRINCZE megalkotta a *névélettan* fogalmát, amely a magyar onomasztikában lényegében a névkutatás önelvűségének és önállóságának a kifejezőjévé vált. Az interdiszciplináris jellegű névkutatás önálló tudományként való megjelenését a legtöbb magyar névkutató e dolgozat megjelenéséhez kapcsolja.

Sajátos ellentmondása ugyanakkor a magyar névtan fejlődésének, hogy éppen a tudományterület önállóságának deklarálását követően törik meg e téren a kutatások lendülete. Az ezt követő időszak tudománypolitikai törekvései háttérbe szorították a névkutatást, mivel ideológiai szempontból úgy tekintettek rá — összességében teljesen méltánytalanul —, mint olyan tudományszakra, amely a két világháború között a szélsőséges nacionalista eszmék szolgálatába szegődött. Az addig rendkívül élénk, termékeny helynévkutatás témaköreiből a következő évtizedben ennek következtében szinte alig jelentek meg publikációk.

2. A névtan helyéről

Az 1950-es évek nagy apálya után a következő évtized a névtani kutatások nagyarányú fejlődését hozta. Ez nem csupán a publikációk számának hirtelen gyarapodását jelentette, hanem azt is, hogy a névtan egészének helye, tudományos önállóságának kérdése is egyre inkább napirendre került. A

³ KNIEZSA ISTVÁN munkásságáról szintén KISS LAJOS írt áttekintést (1994a, németül 1966b) és MIKESY SÁNDOR (1964–1965) emlékezett meg róla.

⁴ SZABÓ T. ATTILA tevékenységéről BALASSA IVÁN írt összefoglalást (1996).

névkutatás hovatartozását illetően sokféle közelítésmód és értékelés jellemezte a kutatók magatartását, ugyanúgy, ahogy ez más nyelvek névkutatásában is megmutatkozott, és megmutatkozik ma is.

Hagyományos, ám egyáltalán nem korszerűtlen az a vélemény, amelyet 1969-ben, a második magyar névtani konferencián a hazai névtudomány helyzetét és feladatait áttekintő előadásában BENKŐ LORÁND akadémikus képviselt: „a névtan alapvetően nyelvtudományi diszciplína, hiszen tárgya: a név nyelvi elem, következésképpen problematikájának megközelítéséhez mindenekelőtt a nyelvtudomány elveinek és módszereinek alkalmazása szükséges” (1970: 7). Felfogásával azonban nem kívánja kisajátítani a nevek a nyelvtudomány számára, hiszen a névtan „műveléséhez számos más tudományág ismeretanyagának bevonása is szükségeltetik, és eredményei számos más tudományág számára is hasznosíthatók” (uo.). BENKŐ a névkutatás legfontosabb jellegzetességét éppen az ilyen tudományközi együttműködésben látta.

Aligha állítható szembe e felfogással a történész GYÖRFFY GYÖRGY véleménye, aki szerint a nyelvészet és a történettudomány „legalábbis egyenrangúan veszi ki részét” a nevek vizsgálatából (1972: 311). Az egyenrangúságot az általa kifejtettek alapján úgy kell értenünk, hogy a történész és a nyelvész feladatai megoszlanak a nevekkel illetően: a történész feltárja és kiadja a forrásokat, lokalizálja a nevek stb., a nyelvész pedig megfejt az eredetüket, megvizsgálja a nyelvi formájukat stb., azaz a két szakma ismeretanyaga kölcsönösen kiegészíti egymást.

Az említett második névtani konferencián azonban a fentiekől eltérő vélemények is hangot kaptak. PAPP LÁSZLÓ a névtudomány és a nyelvtudomány viszonyának tisztázásában abból a kétségtelen tényből indult ki, hogy a nevek interpretációja során sokféle, nem tisztán nyelvészeti ismeretanyagot is fel kell használnunk, s ez „megokoltta teszi vagy tette azt az igényt, hogy a névtudományt önálló és önelvű tudományos diszciplínának tekintsük, olyan tudományagnak, amely nem segédtudományként szolgál más tudományokat [...], hanem olyannak, amelynek megvannak a maga sajátos problémái és ezeknek a problémáknak a megoldásához vezető saját módszere” (1970: 28).

A névtan önelvűségét valló nézet az 1970-es évekre megizmosodott, és olyan markáns formában is megmutatkozott, mint amilyen például HAJDÚ MIHÁLY kijelentése: „ma már határozottan állíthatjuk, hogy a névtudomány önálló tudományág” (1974: 17). MEZŐ ANDRÁS is e felfogáshoz kapcsolódott a 70-es évek eredményeit áttekintve (1981: 87–90). Szemléletes példán mutatja be érveit, amelynek háttérében az a gondolat áll, hogy „egy tudományág önállóságáról a pontosan körülhatárolt tárgy és vizsgálati cél, az alkalmazott módszerek és a sajátos kategóriarendszer alapján szoktunk dönté-

ni; ha tehát a helynévkutatás körében felismerhetjük ezeket a feltételeket, nem lehet tőle az önálló tudományág rangját megtagadni” (i. m. 88).

Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy e kérdéskörrel olyan alaposabb, részletezőbb tanulmány nem született, amely arra vállalkozott volna, hogy a fenti szempontokat elméleti igényrel megtárgyalja. Legnagyobb hiányérzetünk talán az önálló módszerek bemutatásának elmaradása miatt van, annál is inkább, mert azzal a megállapítással, mely szerint a névtudományban „az egyetlen célra vezető, új ismereteket feltáró módszernek” az indukciót tartjuk (PAPP L. 1970: 29–30), nem érthetünk egyet.

A tudományterület önállósága körül folytatott vitákat ma, néhány évtizedes távolságból kissé öncélúnak látjuk. Hogy az e kérdésben való állásfoglalás nem igazán határozta meg a kutatók magatartását és munkásságát, talán az is jelzi, hogy az önelvű névtan képviselői már akkor is és azóta is ugyanolyan elvek, módszerek szerint vizsgálják a neveket, mint akik — álláspontjuk szerint — nyelvészként, esetleg történészként művelték, művelik e tudományt.

A magyar névkutatás az 1970-es évek végéig igen határozott és gyors ütemű fejlődésen ment keresztül. Művelői a tudomány szak helyét munkáikkal egyértelműen kijelölték: elsősorban a történeti tudományok síkján, egyfajta tudományközi területen. Bizonyára ezzel is magyarázható, hogy a 80-as–90-es években csupán néhány tanulmány fő témaként szerepel a névtan jellegének, feladatkörének meghatározási szándéka, helyének kijelölése a tudományok rendszerében. Az e tárgyban tett szórványos megjegyzések is gazdagították azonban néhány újabb árnyalattal ismereteinket.

BENKŐ LORÁND az utóbbi években közzétett írásaiban a névtudományt a társadalomtudományok között továbbra is az egyik legkomplexebb tudományágnak tartja, amelynek interdiszciplináris jellege elsősorban abban nyilvánul meg, hogy művelőjének számos tudományágban kell jártasnak lennie (1997a: 6). A névtant önelvűnek mondja abban a tekintetben, hogy „interdiszciplináris sokoldalúságát saját szemléletében és módszertanában ötvözi” (i. h.), ez azonban nem jelent öncélúságot, amit az bizonyít, hogy eredményeivel sok más tudomány műveléséhez hozzá tud járulni. BENKŐ hangsúlyozza, hogy a segédtudományi szerep nem értékcsökkentő jellegű — korábban a névkutatás jórészt azért küzdött, hogy e szerepből kilépjen —, hanem éppen ellenkezőleg: a névtan sokféle hasznosíthatóságának élénk tanúbizonysága. Kiemeli azt is, hogy a névtudomány — noha a kutatási elvek és módszerek tekintetében lépést tart a nemzetközi eredményekkel — kifejezetten nemzeti tudomány jellegű diszciplína.

KIEFER FERENC akadémikus, a magyarországi strukturalista nyelvészet legkiemelkedőbb alakja a névtant alapvetően filológiai jellegű tudománynak tekinti (2000: 159–60). A tulajdonnév vizsgálatában azonban éppoly fon-

tosnak tartja a logikai-filozófiai megközelítést is, a nevek nyelvészeti interpretálását pedig használati szabályaik elemzésével azonosítja. E felfogás még akkor is túlságosan leszűkíti a nyelvészeti értelmezést, ha a használati szabályok közé kevésbé tartozó formai tulajdonságok vizsgálatát is magában foglalja, hiszen például ezzel a nyelvészet köréből kizárja a történeti közelítésmód lehetőségét.

KIEFERÉHEZ hasonló véleményt fejtett ki e tanulmány szerzője abban a tekintetben, hogy „a tulajdonnevekhez vagy még általánosabban a névproblémához sokféle tudománynak van, lehet köze. Ez abból következik, hogy a név nyelvi jelenség, s a nyelv mint az emberi nem egyik jellegzetes specifikuma, sokféle vizsgálódás tárgya lehet” (HOFFMANN 1993: 4). Ez a helyzet azonban azzal a veszéllyel is jár, hogy a különféle megközelítések alapelveinek, módszereinek, netán kutatási céljainak keverése súlyos szemléleti torzulásokhoz is vezethet. A különböző érintett tudományágak kooperativitása ennek ellenére — vagy éppen emiatt — elengedhetetlenül fontos. Felhívja arra is a figyelmet, hogy maga a nyelvészeti közelítésmód igen sokszínű lehet, ezek azonban nem bizonyulnak feltétlenül egymást kiegészítő jellegűnek, de nem is tarthatók egymást kizáróknak (HOFFMANN 1994: 115). Felfogása szerint az egyes esetekben alkalmazott módszert az minősíti leginkább, ha segítségével egy-egy problémát sikeresebben tudunk kezelni, megvilágítani, mint valamely más eljárással.

A névtan vizsgálati területének meghatározásában olyan vélemények is megjelentek a névtan kutatóinál, amelyek mind az elméletileg lehetséges, mind a ténylegesen is megvalósult kutatási területeknél szűkebb teret szabnak a névtudomány számára. HEGEDŰS ATTILA például azt vallja, hogy „A névtan vizsgálati területei lényegében a névhasználat két aspektusát jelentik: vagy a névteremtést tanulmányozzák, vagy a névalkalmazást.” (1997: 8). NYÍRKOS ISTVÁNNak az a felfogása, amely szerint „A n y e l v t a n mellett [...] joggal kell számolnunk a n é v t a n fogalmával” (1989: 291), többféleképpen is értelmezhető attól függően, hogy a *nyelvtan*-t milyen értelemben használjuk. Ha szerkesztést, vagyis grammatikát értünk rajta, úgy a névtan viszonylag kis területre húzódik össze. Ha pedig a nyelvten a nyelvi elemek és használati szabályaik teljes rendszerét jelenti, akkor a névtan — szinte megkettőzve magát a nyelvleírást — nagyon tág értelmű lesz. Ez utóbbi értelmezéshez hasonló felfogást HAJDÚ MIHÁLY munkáiban is megfigyelhetünk (1997 és 1998).

3. Intézményi keretek, fórumok

3.1. Névtani konferenciák

A magyar névkutatásnak az 1950-es évek végéig valójában semmiféle szervezeti kerete nem volt. A magyarországi nyelvészeket tömörítő Magyar Nyelvtudományi Társaság 1958-ban Budapesten megrendezte az első hazai

névtudományi konferenciát, megnyitva ezzel azt a rendezvénysorozatot, amely a következő évtizedekben a magyar névtan talán legfőbb szervezőereje lett. Mintául a Nemzetközi Névtudományi Társaság kongresszusai szolgálhattak, amelyeken a magyar névkutatók is rendre képviseltették magukat, s amelynek hatodik ülészakán, éppen 1958-ban a társaság elnökségének tiszteleti tagjává választották MELICH JÁNOST (BÁRCZI 1960: 16). A magyar névkutatók első konferenciáján 27 előadás hangzott el, közte 11 a helynévkutatás témaköréből.

A második névtudományi konferenciát 1969-ben rendezték meg, ismét Budapesten. Ennek tematikája jóval gazdagabb volt, mint az elsőé: a többségében nyelvészekről tartott előadások mellett történészek, néprajzosok, kartográfusok is szerepeltek a programban. Az elhangzott előadásoknak körülbelül a fele foglalkozott közvetlenül a helynevekkel, és a rendezvény keretében megtartották az önkéntes helynévgyűjtők első országos tanácskozását is.

A harmadik ilyen rendezvényre éppúgy tizenegy év elmúltával került sor, mint ahogyan a második az elsőét követte. 1980-ban Veszprémben találkoztak a magyar névkutatók, ahol — noha ez időben a helynévkutatás igazán lendületben volt — mindössze 13 előadó foglalkozott a helynevekkel. Ha még az országos helynévgyűjtésről itt rendezett tanácskozás további 15 felszólalását is beszámítjuk, akkor is azt mondhatjuk, hogy sem mennyiségét, sem az előadások tematikai sokszínűségét tekintve s talán összességében a szakmai színvonalat figyelembe véve sem érte el a harmadik konferencia a második kiváló eredményeit.

A negyedik névtanos találkozóra Pais Dezső születésének 100. évfordulóján, 1986-ban került sor a jeles nyelvtörténész és névkutató szülőföldjén, Zalaegerszegen. A több mint negyven helynévtani témájú előadás a fokozódó tudományos érdeklődést jelezte, bár csekély kivétellel főleg a nyelvész szakma képviselői jelentek meg a rendezvényen.

Az ötödik — ezidáig utolsó — magyar névtani konferenciát 1995-ben Miskolcon rendezték, ahol a nyelvész névkutatók mellett ismét szerepeltek az előadók között vezető történész, néprajzos, régész szakemberek is. A korábbiakhoz képest a legnagyobb változást mégis az jelentette, hogy a konferencián a határon túli magyar névkutatás számos képviselője is részt vett, első sorban a szomszédos országok magyarlakta területeiről.

A konferenciák anyagai önálló kötetekben is megjelentek (NévtVizsg. és NytudÉrt. 70., majd MNyTK. 160., 183., 209.), s e kiadványok a hazai névtan alapvető kézikönyveivé váltak. A nagy névtani seregszamlék mellett több kisebb tanácskozásra is sort került. Ezek közül néhánynak szintén megjelent nyomtatásban is az anyaga. A fentiekén kívül természetesen számos más tudományos rendezvényen, konferencián, kongresszuson is hangzottak el helynévtani témájú előadások.

3.2. Testületek

A magyar névkutatók első tudományos testülete az első hazai névtani konferenciát követően alakult meg: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya névtani munkabizottságot hozott létre. Ez azonban néhány év múlva átszervezések miatt megszűnt. Később a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak alakult névtani szakosztálya, amely kezdetben jól működött, de aztán megritkultak az általa szervezett előadások. A névtani kutatások előmozdítására az 1970-es években a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen Névkutató Munkaközösséget hoztak létre főleg fiatalabb és a középgenerációhoz tartozó névtanósok. E laza csoportosuláson kívül a magyar névkutatóknak jelenleg semmilyen testülete nem létezik Magyarországon.

3.3. Sorozatok

A Névkutató Munkaközösség indította útjára 1976-ban a *Magyar Névtani Dolgozatok* sorozatát, amellyel elsősorban a fiatal szakemberek számára kívánt közlési lehetőséget teremteni. E sorozatnak napjainkig másfélszáznál is több füzetje jelent meg. A kiadványok csaknem fele helynévi tematikájú. A legtöbb munka egy vagy több település helyneveinek szótárszerű formában való közzétételét vállalja, és többnyire elvégzi a névanyag rendszerezését is. Kezdetben főleg azokból a megyékből jelentek meg gyűjtések, ahonnan összefoglaló helynévgyűjtemény nem készült. Később azonban többségbe kerültek a határon túli, főleg Romániából való, magyar helynévanyagot közreadó helynévközlések.

A magyar névtan első önálló publikációs fórumát, a *Névtani Értesítő*-t 1979-től adja ki a Névkutató Munkaközösség. Az időszakos kiadvány az első három évben két-két számmal jelentkezett, majd 1982 óta három év kihagyással (1988–1990) lényegében onomasztikai évkönyvként jelenik meg. Az első számokat HAJDÚ MIHÁLY és MEZŐ ANDRÁS szerkesztette. A periodika indításával a szerkesztők és a kiadó az örömdetesesen fellendült tudományterület publikációinak kívánt megjelenési lehetőséget teremteni, segítve egyúttal a kutatók eligazodását is a megnövekedett ismeretanyagban. A tanulmányok sokszínűségével a szerkesztők e tudomány interdiszciplináris jellegét kívánták hangsúlyozni.

A 8. számtól a szerkesztőbizottság kibővült ÖRDÖG FERENCCEL és PESTI JÁNOSsal, a 9. kötettől pedig HEGEDŰS ATTILA is részt vett a munkában. HAJDÚ és MEZŐ felelős szerkesztőként irányították a szerkesztőbizottságot. A 13. számtól HEGEDŰS egyedül szerkesztette az értesítőt, 1994-től pedig mint felelős szerkesztő a GERSTNER KÁROLY, HAJDÚ MIHÁLY és JUHÁSZ DEZSŐ alkotta (1997-ben LACZKÓ KRISZTINÁval is kibővült) szerkesztőbizottság élén.

A Névtani Értesítő életének két évtizede alatt jól megfigyelhető változás zajlott le a kiadvány jellegében. Az induláskor a szerkesztőknek az volt a szándékuk, hogy egy friss szemléletű, eszmecserére alkalmas, a fiatalokat és a szakmai fórumoktól távolabb levőket is publikációhoz segítő, eleven kiadványt hozzanak létre. Ezt szolgálta volna az évi kétszeri megjelenés, s a rovatok egy része is (*Krónika, Figyelő, Műhely*). Ez a szándék azonban sajnos, kevésbé valósulhatott meg. A legkeményebb bírálatot maga a szerkesztő, HAJDÚ MIHÁLY fogalmazta meg a 12. szám *Epilógus*-ában: „A szerzők sokfélesége különböző színvonalú munkákat eredményezett, néha laikus színezetet kapott a sorozat.” (1987: 270). A külföldi szakirodalmat kiválóan ismerő, a névtan nemzetközi szervezeteiben abban az időben tevékenyen közreműködő KÁLMÁN BÉLA akadémikus szerint viszont „már az első szám színvonala eléri a nemzetközi szintet”, s e véleményét az 5. szám megjelenését követő ismertetésében is fenntartja (1982: 502). Az első 12 szám terjedelmét tekintve is nagyon eltérő: az első még csak 75, az utolsó már 270 lapon jelent meg. Mindegyikben helyet kapott egy rövidebb angol nyelvű összegzés is.

A 13. számtól nagyobb fokú állandóság jellemzi a kiadványt több tekintetben is: az évenkénti megjelenés, a 140–150 lap körüli terjedelem és az új tipográfiai arculat ennek a főbb vonásai. A fent említett aktuális rovatok egy része megszűnt, a *Műhely* pedig főképp fokozatszerző disszertációk vitanyagát tartalmazza. Feltűnnek új rovatok is (*Köszöntő, Esemény, Emlékezés, Emlék*), az értesítőnek azonban továbbra sincs állandó rovatszerkezete. E számok közül kitűnik az a kettő, amelyet a pályatársak a 60. születésnapját ünneplő HAJDÚ MIHÁLY (15. szám), majd később MEZŐ ANDRÁS (21. szám) köszöntésére szenteltek. A szokásos évfolyamok háromszorosát kitevő két kötet összesen csaknem kétszáz tanulmánya nemcsak az ünnepeltek tudományos súlyát jelzi, hanem népszerűségüket, kedveltségüket is mutatja a névkutatók társaságában.

A Névtani Értesítő fő rovatában, a *Tanulmányok, cikkek, adatok* között az eddigi 23 kötetben több mint négy és félszáz írás látott napvilágot, ezeknek mintegy 40%-a a helynévkutatás témaköréből. A három vaskos kötetnyit kiegészítő helynévtani dolgozatok mellett a *Szemle* rovatban mintegy 120 hazai és külföldi műről jelent meg ismertetés. Ha a helynevekkel foglalkozó tanulmányok szerzőit tekintjük végig, megállapíthatjuk, hogy a csaknem száz közétehető között a szakma legkiválóbbjai, akadémikusok, egyetemi tanárok éppúgy megtalálhatók, mint a pályakezdő fiatalok. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy a Névtani Értesítő az elmúlt csaknem negyedszázad alatt a magyar névtani kutatások fontos fórumává vált.

3.4. Más publikációs fórumok

A magyar névkutatók más fórumokon is megfelelő publikációs lehetőségekhez jutottak. Terjedelmesebb monográfiáikat általában a legrangosabb hazai tudományos kiadó, az Akadémiai Kiadó jelentette meg, többet a *Nyelvészet*i Tanulmányok, illetőleg a *Nyelvtudományi Értekezések* sorozatában. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai című sorozatban tucatnyi önálló helynévtani témájú könyv jelent meg. A legújabb névtani sorozatot A Magyar Névarchívum Kiadványai címmel a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke indította el 1997-ben: ennek napjainkig hat kötete látott napvilágot. Más egyetemi és főiskolai tanszékek is rendszeresen jelentetnek meg névtani kiadványokat.

A folyóiratok közül elsősorban a *Magyar Nyelv* közölt az utóbbi időben a helynévkutatás témaköréből írásokat, de a névkutatók fontos fóruma volt a másik nagy múltú visszatekintő magyarországi folyóirat, a *Magyar Nyelvőr* is. Az egyetemi évkönyvek közül a névtani publikációk mennyiségével kiemelkedik a debreceni *Magyar Nyelvjárások*. A határon túli magyar helynévkutatás legszínvonalasabb közleményei a Romániában, Kolozsváron megjelenő *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*-ben láttak napvilágot. Jugoszláviában, Újvidéken a *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* is nem egy névtani témájú írást közölt korábban. A névtani tematika előtérbe kerülése megmutatkozik más szakmai területeken is: múzeumi, levéltári évkönyvek és más időszakos kiadványok is szívesen közölnek helynevekkel kapcsolatos dolgozatokat.

A névkutatás fórumai között szólnunk kell egy újfajta kezdeményezésről is. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén az 1990-es évek végén HOFFMANN ISTVÁN vezetésével elektronikus formában *Magyar Névarchívum*-ot hoztak létre, amely az elektronikus világhálón is elérhető (<http://nevarchivum.klte.hu>). A digitális formátumú anyagok új lehetőségeket adnak a kutatóknak, de ezek létrehozása egyúttal újfajta feladatok megoldását is szükségessé teszi. Az archívumban adatbázisok és különféle kiadványok, publikációk találhatók meg.

3.5. A névtan a felsőoktatásban

Egy-egy tudományterület működésének hatékonyságát nagyban meghatározza, hogy milyen a helyzete a felsőoktatásban: tanítják-e témaköreit az egyetemeken, főiskolákon. Az 1960-as–70-es években Magyarországon valójában nem folyt ilyen irányú képzés, az oktatók speciális kollégiumok és más órák keretében találtak lehetőséget a névtani ismeretek átadására. Az utóbbi húsz évben a magyar felsőoktatásban megerősödött a névtan helye, bár önálló szakképzés sehol sem indult. Az eredményeket leginkább az elkészült szakdolgozatok mutatják. Egyetemeink, főiskoláink magyar szakos hallgatói körében népszerű szakdolgozati téma a névtani: a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén például 1980 és 2000 között 61

szakdolgozat készült a helynévkutatás témaköréből. Bizonyára sokat lendített volna a névtanos szakemberek képzésén, ha BÁRCZI GÉZA egykori óhaja megvalósult volna, és a külföldi példák alapján az onomasztika Magyarországon is egyetemi katedrát kapott volna (1970: 396).

A régebbi típusú tudományos minősítési rendszerben a Magyar Tudományos Akadémia által odaítélt kandidátusi és akadémiai doktori címet az elmúlt évtizedekben mintegy 15 kutató szerzte meg névtani tematikában. Emellett az egyetemeken is sokan szereztek doktori fokozatot. Magyarországon az 1990-es közepén a tudományos fokozatszerzés újfajta rendszerét vezették be: az egyetemek doktori programokat, majd doktori iskolákat szerveztek. Az átállás nehézségei kis időre visszavetették ugyan a doktori fokozatszerzést a névtan területén is, ám a megalakult doktori programok jó lehetőségeket biztosítanak a szakemberképzéshez. Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar nyelvtörténet programján belül, a Debreceni Egyetemen pedig önálló névtani alprogramban évente több doktorandusz hallgató kezdhette meg speciális tanulmányait. E doktori iskolákban napjainkra megvédték az első névtani témájú értekezéseket is a legelső hallgatók. Úgy tűnik, a doktori iskolák a magyar névtan tudományos utánpótlásának fontos szakmai bázisává válnak.

4. Közvetlen előzmények

Mint már említettük, 1947 után egy évtizeden keresztül alig jelent meg számottevő munka a magyar helynévkutatás témakörében, könyvnyi méretű pedig egyetlen egy sem. Az itt következő részben az 1950-es évek végétől egyre jobban megszorodó publikációk alapján tekintjük át a magyar helynévkutatás történetét az 1970-es évek közepéig.

4.1. Az élőnyelvi helynévanyag gyűjtése és kiadása

A helynévkutatás számára nélkülözhetetlen, hogy megfelelő mennyiségű megbízható adattal rendelkezzen. A történeti adatok közzététele a 20. század közepén már évszázados múltra tekinthetett vissza és komoly eredményeket ért el, a modern helynévkincs, az élőnyelvi névanyag azonban alig volt felgyűjtve. Az a folyamat, amely elsősorban SZABÓ T. ATTILA már említett kezdeményezése révén az 1940-es évek közepére érzékelhető lendületet vett, a következő évtizedben szinte teljesen elakadt. BÁRCZI az első névtani konferencián tartott előadásának zárásaképpen arról szólt, hogy az Akadémiának és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak mindent meg kell tennie „a földrajzinév-kutatás országos hálózatának kiépítésére” (1960: 16).

E kezdeményezések nyomán — a központi és a helyi közigazgatási szervek támogatását is maga mögött tudva — megindult az országos helynévgyűjtés, amely az első eredményt Zala megye földrajzinév-gyűjteménye hatalmas kötetének (ZMFN.) megjelentetésével már néhány év eltelte után fel is tudta

mutatni. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, személy szerint VÉGH JÓZSEF szakmai irányításával folyó társadalmi gyűjtőmozgalom megyei és járási keretekben az önkéntes gyűjtők százait fogta munkára. Közülük lassan kiváltak azok is, akik e tudományterület megbízható szakembereivé képezték ki magukat. Gyűjtőmunkát ezen kívül az egyetemeken, főiskolákon dolgozó szakemberek is végeztek, gyakran a hallgatók bevonásával, mégis az 1970-es évek közepéig az ország 19 megyéje közül csupán néhány terjedelmesebb anyagközlés jelent meg (Somogy megyéé, a Baktalórántházi járáse és Heves megye három járásáé).

Kialakultak a gyűjtésnek és a közzétételnek azok az alapelvei és módszerei, amelyek a sokféleség ellenére is bizonyos mértékű egységességet adnak e névtáraknak. A településenkénti anyagközlés szócikk-szerű formában történik, amely fonetikus lejegyzésben tartalmazza a ma használatos névformákat és a jelöltjükre vonatkozó tárgyi információkat. A lokalizálást térképvázlatok segítik. Az élő névanyag mellett néhány kiemelten fontos (főleg 19. századi) forrás helynevei is szerepelnek az anyagban. Az így közzétett helyneveknek a feldolgozására azonban ebben az időszakban még alig-alig került sor.

4.2. Névelméleti kutatások

A névelmélet ugyan nem része a helynévkutatásnak, de kérdésfelvetései és főleg az azokra adott válaszai meghatározó hatással lehetnek az onomasztikának az itt vizsgált szűkebb területére is. A tulajdonnévi kategória megragadása nem nyelvspecifikus kérdés, ezért érthető, hogy a névelméletet Magyarországon is elsősorban az általános nyelvészek és a szemantikusok művelik.

A hazai elméleti irodalom az 1960-as évek elejétől egységesen úgy tartja, hogy a tulajdonnév jelentéssel bíró nyelvi elem, és nyelvi sajátossága, a közszóktól való elkülönültsége éppen a jelentésében ragadható meg legjobban. E felfogás mögött természetesen ott húzódik a külföldi szakirodalomban is érzékelhető hangsúlyeltolódás, amelynek jórészt szemiotikai gyökerei vannak: minden jelnek van jelentése. A magyarországi jelentéstani irodalomban MARTINKÓ ANDRÁS képviselte elsőként ezt a gondolatot (1956). A magyar kutatók közül e téren kiemelkedik BALÁZS JÁNOS névelméleti munkássága, aki munkáiban (főleg: 1963 és 1970) a nevek általános jelentésvonatkozását hangsúlyozta, és azt, hogy a név mindig csakis valamely onomasztikai rendszer elemeként értelmezhető névként. További elméleti munkákat is idézhetnénk ugyan a vizsgált korszakból, de azt is meg kell állapítanunk, hogy a magyar jelentéstani szakirodalom kiemelkedő szintézise, KÁROLY SÁNDOR munkája, *Az általános és magyar jelentéstan* (1970) alig foglalkozik a tulajdonnevek jelentésével, és fontos kézikönyveink (MMNyR., MMNy.) megfelelő fejezete sem adott e kérdéshez új szempontokat.

A névelmélet tételei a részletkutatásokban meglehetősen ellentmondásosan vannak jelen ebben az időben: csaknem minden szerző deklaráltan elismeri ugyan a helynév jelentéses voltát, de jelentésen szinte mindenki mást ért, legtöbben — GOMBOCZ ZOLTÁN nagy hatású *Jelentéstan*-ának (1926) felfogásával is összeegyeztethetően — az eredeti etimológiai jelentést vagy a tulajdonnév közszoói párhuzamát. E szemléleti kevertség, a fogalmak eltérő értelmezése és használata megnehezíti a konkrét névelemző munkát is. Elmondható, hogy az elmélet és a gyakorlat ekkoriban nehezen talál egymásra: az elméleti munkák szerzői nemigen vállalkoztak részletkutatásokra, azok pedig, akik a konkrét névanyag leírásával foglalkoztak, nem szívesen vállalták a teória kötöttségeit.

Itt említjük meg, hogy ebben az időszakban KÁLMÁN BÉLA a debreceni egyetem professzora, a jeles finnugrista elsőként vállalkozott a magyar névtudomány eredményeinek könyvnyi terjedelmű összefoglalására. *A nevek világa* (1967) a két legfontosabb tulajdonnévcsoportnak, a személy- és a helyneveknek a történetéről és a különböző nyelvekben megmutatkozó rendszéről adott átfogó képet népszerű, olvasmányos formában, de egyszersmind a tudományos igényeknek is megfelelően. Nem véletlen, hogy a könyvecske könyvpiaci siker lett: húsz év alatt négy kiadást ért meg. Angol nyelvű változata (KÁLMÁN 1978) pedig a külföldi szakembereket is megismertette a magyar nevek legfontosabb típusaival.

4.3. Leíró névtani kutatások

Az 1960-as–1970-es években jelentősen fellendültek — az önálló névtudomány megteremtésének igényétől is vezérelve — a leíró természetű helynévkutatások. Az ilyen irányú vizsgálatok a helynévkincs fiatalabb rétegébe tartozónak tekintett mikrotoponimákra irányultak elsősorban.

Az első itt említhető munka, KÁZMÉR MIKLÓSnak az *Alsó-Szigetköz földrajzinevei* (1957) című könyve az 1940-es évek közepén, LŐRINCZE és BENKŐ nevezetes dolgozataival egy időben készült ugyan, mégis csak egy évtized múltán jelenhetett meg. A szerző a Duna legnagyobb magyarországi szigete déli részének élő és történeti helyneveit dolgozta föl. Céljának elsősorban a nevek keletkezésének bemutatását tekintette, a helynévanyag rendszerbe foglalását is megkísérli azonban szerkezeti elemzés révén. A nevek szerkezetében alapelemeket és megkülönböztető elemeket különít el: e fogalmakat a későbbiekben számos névkutató alkalmazta. KÁZMÉR nyomán terjedt el a névadási típusok statisztikai szempontú bemutatása is. E módszer azt szolgálja, hogy különböző vidékek névadási rendszerei könnyebben összemérhetők legyenek.

Különösen a leíró vizsgálatok terén, de más tekintetben is a korszak egyik legjelentősebb helynévkutatója INCZEFI GÉZA volt. A szegedi főiskola tanárának csaknem kizárólagos kutatási területe volt a helynevek problematiká-

ja, névtani munkássága alig több mint másfél évtizedre összpontosult. Kedvelt terepe a dél-alföldi táj, kutatásainak középpontjában a mikrotoponimák álltak. Tanulmányainak többségéről azt mondhatjuk, hogy elméleti igényű írások, mégha csaknem mindig konkrét (a saját maga által gyűjtött és a tőle kiadott adattárak által hozzáférhetővé is tett) névanyag vizsgálatából indulnak is ki. INCZEFI érdeklődését ugyanis nem annyira egy-egy meghatározott névrendszer kötötte le, hanem sokkal inkább az azokban megmutatkozó általános törvényszerűségek. E tanulmányokban sok olyan szempontot vetett fel, névtani tételt fogalmazott meg, terminust vezetett be, amely napjainkig sűrűn felbukkan névtani irodalmunkban.

INCZEFI GÉZA a névtan önelvűségét vallotta, ez az alapállás legfontosabb munkájának címéből is kitűnik: *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján* (INCZEFI 1970). A szerző e könyvében egyetlen leírási keretbe sűrítve kívánja bemutatni a helynevekről való tudásanyagot. Ez ugyan nem ellentmondásoktól mentes próbálkozás, összességében mégis jelentős tudományos eredményeket tud felmutatni. A komplexitás igényét a három fő fejezet címe is mutatja: a földrajzi nevek nyelvtana a leíró, a földrajzi nevek névélettana a történeti megközelítés lehetőségeit részletezi, a földrajzi nevek történeti tanulságaiban pedig a névtan mint segédtudomány jelenik meg.

Különösen sok figyelmet és visszhangot keltettek INCZEFI-nek a nevek szerkezetével kapcsolatos kutatásai mind leíró, mind történeti tekintetben. A közszavakétól eltérő elemzési javaslatait egyes kutatók több ponton vitatták. Nézeteivel szemben egy másfajta leírás jogosultsága mellett érvelt BALOGH LÁSZLÓ, aki a nevek komplex vizsgálatában a strukturális elemzésnek tulajdonított kitüntetett szerepet (1970, 1972, 1973). Felfogása leíró tekintetben tartalmaz ugyan megtermékenyítő gondolatokat, történeti szempontból azonban teljesen elhibázott. Általánosságban megállapítható, hogy a nevek struktúrájának leírásában az 1960-as–70-es években a sajátos helynévtani szempontok uralkodtak, és a közszói grammatika kategóriái szinte teljesen háttérbe szorultak.

A helynevek alaki leírásának területéről a szerkezeti elemzésen kívül alig említhetünk ebből az időből más számottevő eredményt. A nevek hangtani és töltani kérdései leginkább történeti síkon vetődtek fel, de nem születtek dolgozatok sem a helynevek fonológiai szerkezetéről, sem a névformánsok rendszeréről. A helynevek grammatikájának kérdéskörében a településnevek toldalékolásáról, a helynevek jelzői használatáról és a névelővel való összekapcsolhatóságáról készült néhány tanulmány.

4.4. Történeti névtani kutatások

A leíró névtan előretörése ellenére elmondható, hogy a történeti helynévkutatás jelentette továbbra is a névtani vizsgálatok meghatározó területét. E te-

rületet igen sokan művelték, szinte minden vezető nyelvtörténészünk írt a vizsgált időszakban e kérdéskörrel foglalkozó dolgozatokat is. Az összes önállóan publikált helynévtani mű elsőrenden történeti szemléletű munka, de sok kutató vállalkozott a nem látványos, ám annál több hasznot hozó történeti névtani aprómunka elvégzésére is.

A történeti névkutatásnak természetszerűen nagy forrásigénye van. Ugyanazokból a forrástípusokból merít, mint sok más tudományterület, és támaszkodnia kell más tudományok feldolgozómunkájára is. A helynévkutatás legkiválóbb forrásai közé számítanak így azok a történeti tárgyú művek, amelyeknek szerzői az oklevelek és más források helynévadatainak azonosítására a forrás filológiai vonatkozásainak tisztázását követően vállalkoznak. A magyar névkutatás első írásos forrásai a 10. századból valók, a helynévrendszer kialakulásában az Árpád-kor (895–1301) játszott meghatározó szerepet. Az Árpád-kori történeti helynévkutatás legtöbbet forgatott és idézett forrása GYÖRFFY GYÖRGYnek az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzát taglaló alkotása (1963), amelynek első kötete az itt tárgyalt korszakban látott napvilágot, s amely az adatközlés terén minden nyelvészeti igényt is kielégít.

A névfejtés, az etimológia a magyar helynévkutatásban — mint a korábbiakban láttuk — mindig kiemelkedően fontos területnek számított. Ez a tudományterület egésze számára igen lényeges körülmény, hiszen a nevek nyelvi eredetének interpretálása a névtani kutatások alapját adja. Az etimológiai vizsgálatoknak a magyar történeti nyelvtudományban általában is megkülönböztetett rangja volt, s az itt vizsgált időszakban e kutatások összegzéseként megjelent *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.). E műben — a magyar nyelv történeti forrásainak sajátosságaiból adódóan — számos szavunk első adataként helyneveket találunk, azaz a szótár elkészítéséhez figyelembe kellett venni a történeti helynévkutatás eredményeit is, nem egy kérdésben — éppen az új etimológiai összegzés fényében — természetesen túl is lépve azokon.

Az 1960-as–70-es években a TESz.-től függetlenül is számtalan helynévfejtés jelent meg főleg a nyelvészeti folyóiratok hasábjain. Talán csak azt furcsállhatjuk kissé, hogy a névfejtés elméletével és módszertanával alig foglalkoztak a kutatók. Ennek ellenére névfejtő irodalmunk nagyon sok, általános következtetések levonására is alkalmas helynév-etimológiával gyarapodott, elsősorban PAIS DEZSŐ, KÁLMÁN BÉLA, SZABÓ T. ATTILA, BENKŐ LORÁND, REUTER CAMILLO és MIKESY SÁNDOR, valamint a hajlott korú, de még mindig serényen alkotó MELICH JÁNOS révén. Az első részösszegzésként pedig MEZŐ ANDRÁS NÉMETH PÉTER történésszel közösen elkészítette a magyar nyelvterület egy kisebb részének első modern történeti helynévszótárát, a *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helynévtárát* (MEZŐ–NÉMETH 1972).

A történeti helynévrendszertani kutatások az 1960-as–70-es években lényegében két egymással csak laza kapcsolatban lévő szálon folytak. Az egyik vonulat a MELICH és főleg KNIEZSA nevével fémjelzett kutatási irányt vitte tovább, elsősorban a településnevekre vonatkozóan, a másik irányzat pedig az újabb keletű névélettani vizsgálatoknak a szempontjait kívánta kiteljesíteni, főképpen a mikrotoponimák rendszerében. Áttekintő, összefoglaló szándékú munkát mindössze kettőt említhetünk a történeti helynévkutatás területéről; érdemes megjegyezni, hogy mindkettő egy-egy egyetemi tankönyvben látott napvilágot. Az egyik a 20. század talán legnagyobb hatású, legsokoldalúbb magyar nyelvészétől, BÁRCZI GÉZÁTÓL való, aki *A magyar szókincs eredete* című könyve második kiadásában (1958) a tulajdonnevek történetének nagyszerű összefoglalását adta. A másik, tömörebb áttekintés amely lényegében BÁRCZI munkájára épül, *A magyar nyelv történeté*-ben jelent meg, az ez idő tájt névkutatással kevésbé intenzíven foglalkozó BENKŐ LORÁND tollából (1967). BÁRCZINAK az említett munkájában képviselt fontos törekvése, hogy a szerinte túlzottan történeti célúvá vált, a nyelvtudományi szempontokat kevésbé érvényesítő, régebbi gyökerű kutatásokat ötvözze az újabban előtérbe került névélettani szempontokkal, kevésbé valósult meg ugyan a következő időszakban, ám az a szándék, hogy a nevek nyelvészeti szempontú tárgyalása megerősödjék, határozott eredményeket tud felmutatni.

Ebbe az irányzatba tartozó műként említhetjük meg B. LŐRINCZY ÉVA dolgozatát az *-s ~ -cs* képzővel alakult ómagyar nevekről (1962). Bizonyára a vizsgált képző jellegéből is adódik, hogy a szerző a nevekre — köztük a kisebb számú helynevekre — mint a szókincs elemeire szinte kizárólag nyelvi szempontokat alkalmazva tudta figyelmét összpontosítani. Az adathiány ugyan megakadályozta abban, hogy bizonyos kérdésekben (pl. a területi elterjedtséget illetően) általános megállapításokat tegyen, mégis azt kell mondanunk, hogy B. LŐRINCZY könyve a magyar történeti névkutatásnak elvi, módszertani tekintetben is fontos darabja.

Módszertani következetessége, áttekinthetősége, egyneműsége, és az ebből következő eredményei a magyar helynévkutatás kiemelkedő művévé avatják KÁZMÉR MIKLÓSNAK *A »falu« a magyar helynevekben* című munkáját (1970). A szerző ebben egyetlen jól körülhatárolható helynévtípusnak, a *falu* földrajzi köznevet tartalmazó településneveknek a vizsgálatára vállalkozott. A vizsgálat — amely szinte teljesen a nyelvészet keretei között marad — kitér a nevek jelentés- és alakszerkezetére, valamint ennek jellegzetes változásformáira. A kronológiai és névföldrajzi sajátosságok bemutatását a teljességre törő adatgyűjtés tette lehetővé. A monográfia a szűkebb értelemben vett névföldrajzi kutatások talán napjainkig legjelentősebb alkotása.

A magyar helynév-tipológiának — mint láttuk — a településnevek történeti vizsgálata mellett kialakult egy másik változata is, amely a névélettani kuta-

tásokhoz és ezáltal a mikrotoponimákhoz kötődik inkább. Ez a tipológia — mivel sokféle hely nevére vonatkozik — érzékeny a jelölt objektumok fajtájára, viszont kronológiai jellemzőket egy-egy típusra általában nem kíván megállapítani. Annyiban hasonlít a másik tipológiai leírásra, hogy a nevek jellemzésében szintén szemantikai és alaktani eszközöket használ fel. A névélettani tipológia főleg a nevek keletkezését igyekszik bemutatni, a változások leírása jórészt az összefoglaló munkák keretein kívül maradt.

Vizsgált korszakunkból csupán egyetlen olyan összegző helynév-tipológiai rendszerezést tudunk megemlíteni, amely a LÖRINCZE, BENKŐ és KÁZMÉR által megnyitott úton kívánt továbbhaladni: ez INCZEFI GÉZA nevéhez fűződik, és a *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata* című, már említett munkájának központi fejezeteként készült el (1970: 71–8). E tipológia leginkább jelentéstani rendszerezésen alapul, azaz a névadási helyzet szemantikai motívumait veszi figyelembe, de emellett más tényezőknek is jelentős szerep jut benne: a helynévfajtnak, a nevekben levő lexémák jelentéstani és alaktani típusainak, névstilisztikai fogalmaknak stb. Mivel e szempontok a tipológiában azonos szinten fordulnak elő, a számtalan előremutató részeredmény ellenére a rendszer összességében nem bizonyul alkalmasnak a helynévadás, illetve a helynévrendszer egészének bemutatására.

A különböző nyelvekkel való érintkezés erősen hatott a magyar helynév-rendszerre is, hiszen a magyart a struktúrájától eltérő, tőle genetikusan is különböző nyelvek veszik körül. A nyelvek közötti névrendszertani kapcsolatok elemzésében vizsgált korszakunkban az etimológiai kutatások terén lehet a legtöbb eredményt felmutatni. A legaktívabbak a szlavisták voltak a különböző szláv nyelvekből átvett helynevek eredetének feltárásában. Közülük kiemelkedik MELICH JÁNOS tevékenysége, aki életének kilencedik évtizedében is bőséges anyagú, elméleti következtetésekben is gazdag etimológiákkal gyarapította a magyar névtani irodalmat. Fontos dolgozatokat tett közzé a szláv eredetű nevekről HADROVICS LÁSZLÓ, KISS LAJOS és KNIEZSA ISTVÁN, aki magyar vonatkozásokat is felhasználó tanulmányaival a szláv helynévkutatást is jelentős eredményekkel gazdagította. A német eredetű nevek vizsgálatában elsősorban MOLLAY KÁROLY jeleskedett ez idő tájt. A régi törökségi névkölcsönzésekkel is több munka foglalkozott: LIGETI LAJOS áttételesebben, RÁSONYI LÁSZLÓ konkrét helynévfejtésekben érintette e kérdéskört. A magyar–román kölcsönzéseket viszont alig tárgyalták a szakemberek.

4.5. Alkalmazott névtani kutatások

Az alkalmazott helynévkutatást a nyelvész-névtanos szakemberek alig művelték. Igaz, az ötvenes években megszűnt a Belügyminisztérium mellett működő Országos Törzskönyv Bizottság, amely a településnevek gondozásának feladatát a 19. század vége óta végezte szakmai testületként, nyelvész

szakértők közreműködésével. A hatvanas években megalakult Földrajzinév-bizottság főleg a térképészet helynevekkel kapcsolatos tevékenységének szakmai ellenőrzését végezte. Működésének legjelentősebb eredménye a *Magyarország földrajzinév-tára* sorozat megjelentetése volt, amely a hivatalos helységnévtárban nem található helynevek normatív alakját határozta meg. A tájnevek, a víz- és domborzati nevek mellett a települések határában található mikrotoponimák ezrei szerepelnek e névtárban. Egyre nagyobb figyelem jutott az egyes településeken folyó hivatalos utcanévadó tevékenység vizsgálatának is. 1965-ben megjelent a helynevek helyesírására vonatkozó első akadémiai szabályzat, a *Földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai* (FÖNMÍSz.), amely a ritkább helynévfajták helyesírási kérdéseit is megkísérelte megoldani.

5. Kutatási területek a legújabb helynévkutatásban

5.1. Az élőnyelvi helynévanyag gyűjtése és kiadása

A magyar helynévkutatás az 1980-as évek első felében a legjelentősebb eredményeket a helynevek közzétételében érte el. Az immár négy évtizede változó lendülettel folyó névgyűjtés legeredményesebb időszaka volt ez a néhány év: megyei és járási névtárak sora jelent meg ebben az időben, s az ország addig fel nem gyűjtött területein is nagy lendülettel zajlott a névgyűjtő munka, amely a közeli befejezés reményével kecsegtette a kutatókat. Az országos helynévgyűjtést az MTA Nyelvtudományi Intézetének keretében továbbra is VÉGH JÓZSEF s a feladatokat tőle egyre inkább átvevő ÖRDÖG FERENC szervezte. Mindkettőjük nagy érdeme, hogy évtizedeken keresztül kiválóan összefogták a népes gyűjtőgárdát és a sokfelé, egyidőben folyó munkálatokat. Óriási munkát végeztek az anyagok közzétételében is, többnyire a megjelenő kötetek szerkesztőjeként. E tevékenységben BALOGH LAJOS nyújtotta nekik a legtöbb segítséget.

Ott, ahol eredményesen zárult a névgyűjtő munka, ebben meghatározó szerepük volt azoknak a szakembereknek is, akik egy-egy adott területen a munka élén álltak. Közülük többen éppen e gyűjtőmunka révén váltak kiváló névkutatóvá. Heves megyében PELLE BÉLÁNÉ gyűjtötte össze az anyagot, Veszprém megyében VARGA MÁRIA játszott meghatározó szerepet a munkában. Másutt egy-egy főiskolai tanszék volt a helynévgyűjtés biztos támasza: Baranyában a pécsi (főleg PESTI JÁNOS révén), Vasban a szombathelyi, Jász-Nagykun-Szolnok megyében pedig a jászberényi főiskola (FARKAS FERENCcel az élen) magyar nyelvészeti tanszéke. Ígéretesnek mutatta a névgyűjtés jövőjét az is, hogy több fiatal szakember is bekapcsolódott a munkába (például Komárom és Veszprém megyében). Olyan kiemelkedő egyéni teljesítmény eredményével is gyarapodott a helynévkiadványok sora, mint amilyen HAJDÚ MIHÁLYnak a Csepel-szigetről készült gyűjteménye (1982). A határon túli névgyűjtés főleg a jugoszláviai Vajdaságban eredményezett

tekintélyes munkákat: az 1980-as évek elején néhány év alatt hat kötet jelent meg, elsősorban PENAVIN OLGA és MATIJEVICS LAJOS érdeméből.

Ebben az időszakban a helynévtárak számának rohamos gyarapodását nem-hogy színvonalasítás nem kísérte, hanem éppen ellenkezőleg: igen gazdag anyagú munkák jelentek meg. Nem könnyen meghaladható mintát adott a történeti adatolás teljességre törekvő igényével Baranya megye (BMFN.) és a Csepel-sziget gyűjteménye. Szinte mindegyik kiadvány tartalmazta a földrajzi köznevek szótárát és a névelemek visszakeresését is lehetővé tevő mutatót. Emellett egyre több névmagyarázat és településtörténeti adalék is megjelent e munkákban.

A 80-as évek közepétől egy formálisnak is tekinthető változás — a megyei kötetek helyett a járási gyűjtemények megjelentetése — azonban már a munka lendületének a visszaesését mutatta. E koncepcióváltás a társadalmi és gazdasági támogatás lassú apadásának hatását próbálta meg kivédeni, s ez az alkalmazkodás valóban hozott is újabb eredményeket. Továbbra is jelentek meg névgyűjtemények, ha nem is olyan gyors ütemben, mint korábban: a kiváló Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kötetek sora például éppen a 80-as és a 90-es évek közepe közötti időszakban látott napvilágot debreceni kutatók (elsősorban KÁLNÁSI ÁRPÁD, valamint JAKAB LÁSZLÓ és SEBESTYÉN ÁRPÁD) jóvoltából. A helynévgyűjtés elakadása következtében a gyűjtőknek és a szerkesztőknek azonban új szakmai problémákkal is szembe kellett nézniük. A félbemaradt gyűjtemények felhasználása az újraindított munkában nem csekély gondot okozott: anyaguknak a névtárakba való bedolgozása néha legalább annyira gátja is volt az előrehaladásnak, mint amennyire a segítője.

Az 1990-es évek második felére Magyarországon szinte teljesen szétesett a szervezett névgyűjtő munka. Egyéni erőfeszítések azonban ekkor is hoztak szép eredményeket: BALASSA IVÁN és KOVÁTS DÁNIEL könyvei (BALASSA–KOVÁTS 1997 és KOVÁTS 2000) Borsod-Abaúj-Zemplén megye keleti feléből közölnek gazdag anyagot, BÍRÓ FERENC pedig Körösladány helyneveit tette közzé (1999a). A nagyobb területre kiterjedő gyűjtéseket valamennyire helyettesítik az ekkoriban felszaporodó falumonográfiák, helytörténeti kiadványok részeként megjelenő névtárak is. Egy-egy település gyűjteményének a Magyar Névtani Dolgozatok is igyekezett helyt adni, ennél is fontosabb azonban, hogy a sorozat a határon túli munkák kiadására is biztosított teret. Elsősorban Erdélyből jelentek meg itt publikációk, a legtöbb és leggazdagabb gyűjtemény JANITSEK JENŐ munkájaként, de találhatók közöttük a Felvidékről (a mai Szlovákiából) és a Kárpátaljáról (a mai Ukrajna területéről) való gyűjtemények is. A határon túli névanyag összegyűjtésében ez idő tájt legtöbbször kétségkívül az erdélyi kutatók tettek — közülük kiemelendők még CSOMORTÁNI MAGDOLNA eredményei is —, de tevékenységük jó

részt az egyéni munka keretei között maradt, s az erők szétforgácsolódása miatt nagyobb gyűjtemény sajnos, itt sem jöhetett létre.

A mintegy negyven éve folyó gyűjtőmunka eredményeit összefoglalva az alábbi kép tárul elénk. Az ország Dunától nyugatra fekvő területének, a Dunántúlnak nagy részéről jelentek meg helynévtárak: Zala, Somogy, Tolna, Vas, Baranya, Komárom és Veszprém megye teljes területéről rendelkezünk névgyűjteménnyel, a nagy területű Fejér és Pest, valamint Győr-Sopron-Moson megyéből viszont csak egyetlen járásnyi anyag és a Csepel-sziget gyűjteménye látott napvilágot. Az ország keleti feléből azonban csupán Heves megye anyagát adták ki teljes egészében, továbbá Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok megyék területének jelentős részéről jelentek meg gyűjtemények, a többi öt megyéből azonban csak szórványosan publikáltak egy-egy településcsoport névtárát. A határon túl fekvő kiterjedt magyarlakta területek helyzete e tekintetben még ennél is rosszabb. A megjelent helynévtárak összességében mégis több százezer, döntően a beszélt nyelvben ma is használatban lévő helynévadatot bocsátottak a tudományos kutatás rendelkezésére.

Ennek ellenére a mai magyar névkutatásnak egyik legfontosabb feladata, hogy az elakadt helynévgyűjtésnek új lendületet adjon. Ehhez azonban meg kell találni azokat az új formákat, módszereket, amelyek a mai körülmények között sikerre vezethetnek. A határon túli területek magyar névanyagának összegyűjtése megkülönböztetett figyelmet érdemel, különösen amiatt, hogy a korábbiakhoz képest e téren ma jóval kedvezőbb lehetőségek mutatkoznak.

5.2. *Leíró névtani kutatások*

A fentiekben tárgyalt helynévgyűjtemények nagy mennyiségű, viszonylag egységes szempontok szerint elrendezett anyagnak a bevonását tették lehetővé a tudományos kutatómunkába. Ez érthetően élénkítőleg hatott bizonyos tudományterületekre, elsősorban a leíró szemléletű kutatásokra, sőt új kutatási területeket is létrehozott.

Az élőnyelvi anyaggal való foglalkozás már a helynévgyűjtés során felvetett egy sor olyan nyelvészociológiai természetű problémát, amelyet a munka sikere érdekében menet közben meg kellett oldani. Ilyen volt a szociolingvisztikai szempontok fokozott előtérbe állítása az adatközlők kiválasztásában. A gyűjtés a régebbi, gyakran pusztulófélben lévő helynévanyag megmentését tekintette fő feladatának, ám a gyűjtők figyelme nem minden településen irányulhatott az archaizmusok felfedezésére, hiszen például a 20. században jelentősen megnövekedett városok névanyagának teljességre törő feltárása másfajta gyűjtői magatartást követelt meg, és ebből adódóan az adatközlőket is másfajta szempontok alapján kellett megválasztani. A névgyűjtés gyakorlata tehát magával hozta a névhasználati szempontok fokozott

figyelembevételét is. A külső tudományos feltételek e kutatási lehetőség megvalósulásának különösen kedveztek, hiszen erre az időszakra esik a szociolingvisztikának, az élőnyelvi kutatásoknak mint önálló kutatási területnek a megerősödése a nemzetközi és a magyar nyelv tudományban. Ezért különösen feltűnő és talán kevésbé érthető, hogy e szempontoknak alig van elméleti lecsapódása a helynévkutatásban. Pedig MEZŐ ANDRÁS már 1970-ben fontos tanulmányt tett közzé, amelyben a névadás és a névhasználat síkjának szétválasztását mutatta be oly módon, hogy felvázolta bonyolult kapcsolatrendszerüket is (1970). A beszélők névismeretének felmérésében pedig ZSOLNAI JÓZSEFÉ volt az úttörés érdeme (1967). Mégis azt tapasztaljuk, hogy a magyar helynévkutatásban önálló program nem fogalmazódott meg a névhasználati kérdések tanulmányozására, legfeljebb néhány ilyen ötlet felvetéséről szólhatnánk. A névszociológia néhány alapkategóriájának kidolgozásában a legtovább — saját korábbi kutatási eredményeit továbbfejlesztve — MEZŐ ANDRÁS jutott (1982: 38–42).

A többnyelvű települések helynévhasználatának tanulmányozásához kiváló kutatási anyagot kínált több névgyűjtemény is: főképpen Baranya és Tolna megye falvai között vannak olyanok, ahol a magyar mellett német és délszláv nyelvű népesség is jelentős számban él, de Vas, Veszprém és Komárom megye is megfelelő terep az ilyen természetű kutatásokhoz. A határon túli magyar lakta területeken pedig éppen ez lehetne az egyik legfontosabb kutatási szempont. Az egyre nagyobb számú magyarországi cigány lakosság névhasználati szokásai is vizsgálándók lennének. A kiváló lehetőségek ellenére feltűnően kevés figyelem fordult a nyelvi érintkezéseknek a helynévhasználatban megnyilvánuló jelenségei, jellegzetességei felé. A mai helynévkincs ilyen természetű kérdéseivel alig néhány kutató foglalkozott: a német–magyar megfeleléseket GERSTNER KÁROLY vizsgálta (1981, 1993), a baranyai kötet anyagát főleg HOFFMANN OTTÓ (1989) és PENAVIN OLGA (1989) hasznosította. A nyelvi érintkezések vizsgálata a magyar nyelv helyzetéből adódóan a helynévkincs kutatásában is fontos területnek számít, s a régi névanyag tárgyalásában ez megfelelő hangsúlyt is kap. Az élőnyelvi anyag elemzéséből leszűrhető eredmények azonban bizonyára a történeti kapcsolatok értelmezésében is új szempontokkal gazdagíthatnák a kutatásokat.

A helynévgyűjtemények megjelenése révén több megyényi, néhol ország-résznyi összefüggő területek névkincse vált ismertté. Nagyobb terület névrendszerének bemutatására a vizsgált korban mégis csupán egyetlen szerző, KÁLNÁSI ÁRPÁD vállalkozott. *Szatomári helynévtípusok és történeti rétegződésük* című munkájában (1996) négy — jórészt saját maga által gyűjtött és kiadott — északkelet-magyarországi járás névanyagát dolgozta fel. KÁLNÁSI ezzel azt a hagyományt folytatta, amelyet BENKŐ LORÁND indított el a Nyárádmente helynévrendszerének bemutatásával, és KÁZMÉR MIKLÓS,

valamint INCZEFI GÉZA vitt tovább az Alsó-Szigetköz, illetőleg Makó környéke névanyagának feldolgozásával. KÁLNÁSI műve nemcsak beilleszkedik az úgynevezett névélettani vizsgálatot végző munkák közé, hanem meg is haladja azokat, mivel a magyar névtani szakirodalomban nem találunk még egy művet, amely egy nagyobb tájegység helynévadását hasonló módon részletezően, történeti folyamatában, a jelenbeli teljes névállományig haladva vette volna vizsgálat alá. KÁLNÁSI elemzésében jelentősebb elméleti újítást nem találunk ugyan, de törekvése is inkább az volt, hogy megtalálja a módot „a megfelelő helynévanyag tudományos szintű, ugyanakkor a közművelődésben, iskolai oktatásban is hasznosítható feldolgozására, elemzésére” (i. m. 3). A tudományos igényű ismeretterjesztésnek a magyar névtani irodalomban ugyancsak szép hagyományai vannak.

Egybefüggő területek élőnyelvi helynévállománya kiváló lehetőséget ad a névföldrajzi vizsgálódások számára is. A kutatási terület megélénkülését mutatja, hogy könyvnyi méretű munka is született e témakörben: VÖRÖS OTTÓ a Vas megye helyneveiben előforduló vízrajzi köznevek szóföldrajzi vizsgálatára vállalkozott (1999). A helynévalkotó földrajzi köznevek szóföldrajzi bemutatása több dolgozatnak is témája volt (pl. HAJDÚ 1986–87, PESTI 1987, KÁLNÁSI 1996). Az ilyen vizsgálatokból levonható nyelvészeti következtetésekkel azonban nagyon óvatosnak kell lenni, hiszen a szókincs használatát a nyelvi tényezők mellett más, például természeti okok is befolyásolják. A helynévi adattárak olyan sűrű hálózatu speciális nyelvatlasként is felhasználhatók, amelyen minden egyes település kutatópontnak tekinthető. Egyes (hangtani, alaktani természetű) nyelvjárási jegyek a nevek által viszonylag széleskörűen bemutatathatók ugyan, de a helynevekben megjelenő szókincs szűkössége kijelöli az ilyen vizsgálatok korlátait is. Olyan névföldrajzi eredmény viszont, amely a nevek specifikus, tulajdonnévi jegyeit mutatja, eddig csak érintőlegesen merült föl egy-egy tanulmányban. A mai névanyag nyelvföldrajzi szempontú elemzése élenkítőleg hatott az ilyen irányú történeti vizsgálatokra is.

Az élőnyelvi helynévanyaghoz kapcsolódóan számát tekintve legtöbb dolgozat talán a helynevekben található szókincsről született. Több kutató foglalkozott a leggyakoribb névalkotó lexémákkal, a földrajzi köznevekkel. Legtöbbször egy-egy település, esetleg néhány falu alkotta kisebb terület szókincsének e részét vagy csupán ennek egy részletét vették vizsgálat alá, de tanulmányok sora foglalkozott egy-egy — többnyire elavult — szóval is. E munkák közül kiemelkedik BÍRÓ FERENCnek a Körösök vidékének névalkotó lexémáit vizsgáló értekezése, amelyből egy nagyobb tanulmány nyomtatásban is megjelent (1997). Több dolgozat igyekezett felmérni a földrajzi köznevek általános jelentőségét, ennek a helynévalkotásban fontos szerepű szócsoporthoz azonban máig nem készült el a szótára. A helynevekben elő-

forduló egyéb szavak közül nagyobb figyelmet kaptak a növényeket jelölők is.

A helynevek jelentéstani kategorizálása terén a szinonim változatok jellemzésében a lexémaszerkezet szintén fontos szerephez jutott (KÁLNÁSI 1980, HOFFMANN 1980), a történeti névanyagban e téren azonban érthetően más szempontok kerültek előtérbe (TÓTH V. 1999a). Bár a tulajdonnévnek jelentéssel bíró jelként való felfogása ez idő tájt vált elterjedtté a magyar névkutatásban, a többnevűség (szinonímia, alakváltozatok) és a névazonosság (poliszémia, homonímia) eseteivel mégis csupán néhány munka foglalkozott, elsősorban J. SOLTÉSZ KATALIN kutatásaihoz kapcsolódva (1972).

A lexémaszerkezetnek a nevek toldalékolásában, határozói ragozásában is szerepe lehet, e kérdéskör tisztázása azonban sokrétű közelítésmódot kíván, mivel a magyar nyelvben a helynevek toldalékolása szabályokkal szinte alig ragadható meg. A szociolingvisztikai szempontok ehhez fontos adalékkal szolgálhatnak, de tanulságosak a történeti vizsgálatok eredményei is. A toldalékolás tótani, morfofonetikai vonatkozásait TOMPA JÓZSEF vizsgálta meg legtüzetesebben (1980).

Az 1960-as–70-es évek névkutatásáról szólva megállapítottuk, hogy a leíró vizsgálatok központi kérdése a névszerkezet bemutatása, szempontrendszerének és fogalomkészletének létrehozása volt. Az ilyen irányú munkákat akkoriban a közszavak leírási módszereitől való eltávolodás jellemezte. Az itt vizsgált időszakban e kérdéskörben jóval kevesebb írás született. Legtöbbször a korábbi kategóriákat finomították tovább (JUHÁSZ 1988, KÁLNÁSI 1996), néha éppen a szokatlan alaki szerkezetű nevek különféle típusai kapcsán (J. SOLTÉSZ 1986, SEBESTYÉN 1998). *A magyar nyelv történeti nyelvtana*, amely a magyar nyelv 10–15. századi történetének korszerű szintézisét adja, ezzel szemben — céljainak megfelelően — már az alkalmazott leírási módszerrel is a közszói és a helynévi összetételek hasonlóságát hangsúlyozta inkább (ZELLIGER 1991, LÖRINCZI R. 1992).

A közszavak és a helynevek szerkezetének különbségére elméleti szempontból NYÍRKOS ISTVÁN mutatott rá több tanulmányában (1989, 1998). Felfogása azon a modellszemléleten alapul, amely az európai névkutatásban elsősorban a cseh RUDOLF ŠRÁMEK és a finn EERO KIVINIEMI munkássága révén terjedt el. E megközelítés a nevek konkrét nyelvi jellegzetességeiben modellek megvalósulását látja, vagy másként fogalmazva: a helynevekben kifejeződő nyelvi jegyeket az általánosítás magasabb szintjét képviselő modellekre vezeti vissza.

E felfogásra épül az az interpretációs keret, amelyet HOFFMANN ISTVÁN a *Helynevek nyelvi elemzése* című munkájában vázolt fel (1993). HOFFMANN munkája helynév-tipológiáink sorába illeszkedik, de azoktól több tekintetben is különbözik. Eltér abban, hogy a rendszertani leírás nem konkrét név-

anyag elemzésén alapul, hanem elméleti alapállásból jött létre oly módon, hogy a szerző az úgynevezett modellelmélet keretében megkísérelte beépíteni a hazai helynévkutatások általános érvényű eredményeit. A HOFFMANN által kialakított leírási keret valójában olyan többszintű tipológia, amely a nevek szerkezeti elemzéséhez funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai kategóriákat kapcsol, de szintagmatikus leírást is ad. Az elemzési modell történeti része azokat a névkeletkezési és változási folyamatokat ábrázolja, amelyek révén a különböző típusokba tartozó nevek szerkezete kialakult (ehhez l. még HOFFMANN 1999).

HOFFMANN leírási kerete több tekintetben közelít a strukturális nyelvleírás módszereihez (ezt legvilágosabban a HOFFMANN 2000 mutatja), mivel a névrendszer egyes tagjait és ehhez kapcsolódóan a névalkotás folyamatát a felhasznált morfológiai és lexikális elemek bemutatásával, valamint az alkalmazott szabályok, műveletek meghatározásával tartja leírhatónak. Munkájában az általános érvényű, átfogó leírási modell megteremtésének igénye vezette a szerzőt, hogy a rendszerezés révén megvalósulhasson a magyar nyelvterület különböző részeinek és a magyar helynévrendszer különböző korszakainak összevető igényű leírása. E tipológiai rendszert többen alkalmazták élőnyelvi anyag elemzésére, de főképpen az ómagyar kori helynévadást jellemezték a segítségével.

5.3. Névelméleti kutatások

1979-ben jelent meg a magyar névkutatás egyik legnagyobb hatású műve, J. SOLTÉSZ KATALIN munkája, *A tulajdonnév funkciója és jelentése* (1979), amely még annál is jóval többet ad, mint amit címével ígér: a nemzetközi és a hazai névkutatás eredményeinek korszerű összefoglalását. J. SOLTÉSZ a tulajdonnév jelentését igen gazdag, sok tényezőből álló szerkezetnek fogja fel, s e jelentésszempontokat az egyes névfajták tárgyalásában részletezően be is mutatja. Megállapítja, hogy a tulajdonnév jelentéstani specifikumát, a közszóktól való különbségét éppen jelentésszerkezetének összetettsége, gazdag strukturáltsága adja. A jelentés magját véleménye szerint a denotáció, a névnek a jelölt dologra, a denotátumra való vonatkozása képviseli. Emellett azonban minden névnek van konnotációja, képzeletfelidéző ereje és — egyéni ismereteinktől függően más és más — információtartalma is. A nevek egyszerre önkényesek és motiváltak (ezek aránya, értelmezése persze sokféle lehet), s a tulajdonnévi jelentésben fontos szerepe van az etimológiai áttetszőségnek. J. SOLTÉSZ szól emellett a nevek metanyelvi jelentéséről is.

J. SOLTÉSZ KATALIN könyvével csaknem egy időben született az a dolgozat, amely a tulajdonnév kategóriáját strukturális nyelvészeti eszközökkel kívánja megragadni (BARABÁS et al. 1977), ám ez az igény a problémafelvetésen

túl értékelhető eredményt alig hozott. E munka élénk reakciót váltott ki a névkutatók körében, amely azonban publikációkban alig tükröződött.

Az 1980-as években a magyar névtudományban szinte teljesen visszaszorultak a névelméleti kutatások. Az azonban megfigyelhető, hogy a részletkutatásokba J. SOLTÉSZ szemlélete, fogalmai egyre inkább beépültek, s ezáltal az adott vizsgálódások elméletileg megalapozottabban folytak, mint a korábbiakban. Névelméleti kérdésekkel ez idő tájt a negyedik névtani konferencián csupán KIEFER FERENCnek (1989) és NYIRKOS ISTVÁNNak (1989) egy-egy előadása foglalkozott. KIEFER a későbbiekben *Jelentésmélet* című könyvében (2000) több helyütt kitér a tulajdonnév nyelvészeti vizsgálatának kérdéseire, elkülönítve ezt a filológiai és a logikai-filozófiai megközelítés lehetőségeitől. A 90-es évek második felében HAJDÚ MIHÁLY egész sor névelméleti írást publikált (pl. 1997, 1998), amelyekben elsősorban a nevek nyelvi rendszerbeli helyét, szófaji kategóriaként való felfogását és definiálási problémáit érintette. Némely megállapítását HEGEDŰS ATTILA kérdőjelezte meg (1997, 1999), aki több kérdésben TOLCSVAI NAGY GÁBORNak a név szociokulturális interpretációját adó dolgozatához (1996) kapcsolódott.

Itt említhető meg a magyar helynévtani terminológia kérdése. Magának a vizsgálat tárgyát képező nyelvi jelnek a megjelölésére régebben a *helynév* műszót használták a kutatók, az 1940-es évek végétől azonban emellett egyre jobban elterjedt, sőt csaknem kizárólagossá vált a *földrajzi név* terminus is. Az 1970-es évek végén lefolyt terminológiai vita a helynévkutatás több területét érintette ugyan, ám nem eredményezett jelentős változást a terminushasználatban. A terminológia heterogenitása megnehezíti a különféle névtani felfogások összemérését, de az utóbbi években egyfajta letisztulás jellemzi a kutatók műszóhasználatát. Sajnálattal említhetjük meg, hogy a magyar névtan terminológiai szótára máig nem készült el.

5.4. Történeti névtani kutatások

A történeti helynévkutatás forrásigényét egyre inkább olyan típusú kiadványok elégítik ki, amelyek nem a régi oklevelek és egyéb dokumentumok szövegének közlésére szorítkoznak, hanem komoly forráskritikai feldolgozás és történettudományi interpretáció kíséretében teszik hozzáférhetővé a régi helynévi anyagot. E sorban a legjelentősebb kezdeményezés kétségkívül GYÖRFFY GYÖRGYnek a már említett Árpád-kori történeti földrajza volt, amelynek első kötete 1963-ban jelent meg. E monumentális mű megjelenésének érthetően lassú üteme miatt vállalkozott arra KRISTÓ GYULA, MAKK FERENC és SZEGFÜ LÁSZLÓ, hogy bizonyos, történeti szempontból kiemelkedően fontos helynévtípusok (nép-, törzs- és személynévi helynevek) adatait összeállítsák (Adatok 1., 2.). A 16–18. század, az ún. középmagyar kor a névkutatás terén a leginkább adathiányos időszakok közé tartozik, ezért különösen fontos, hogy a 60-as–70-es években e korból jelentős forráskiad-

ványok láttak napvilágot. Főleg erre a korszakra összpontosítva hozta létre évtizedek munkájával SZABÓ T. ATTILA az erdélyi helynévtörténeti adattárat, amelynek célkitűzése — Erdély történeti és jelenkori helynévanyagának kiadása — a jeles névkutató életében sajnos, nem valósulhatott meg. Adatainak jó része azonban beleépül az 1976-tól megjelenő *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* című szótárba (SzT.), amely máig megjelent 11 kötetével (A–P) és várható folytatásával kétségkívül a világ legjelentősebb regionális nyelvtörténeti szótárai közé sorolható. Megemlítendő még GEORG HELLER és KARL NEHRING müncheni kutatók vállalkozása, amely a történeti helynévségnévtár új típusát megteremtve megyénkénti bontásban igen gazdag helynévanyagot ad közre. Húsz kötetben huszonnégy egykori magyar vármegye helynévadatai láttak ennek eredményeképpen napvilágot a kezdetektől a 20. századig.

A régi magyar helynévanyag nyelvészeti vizsgálatát az 1970-es években legközvetlenebbül a történész KRISTÓ GYULA sürgette *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához* című munkájában (1976). A nevek kutatásának komplexitását nem tagadva fokozottan igényli a szigorúan szaktudományi vizsgálatot, felfogása szerint ugyanis „semmilyen komplex módszer nem helyettesítheti az egyes önálló tudományok saját metodikájával folytatott kutatásait s az ennek nyomán elért eredményeknek szuverén számbavételét” (i. m. 5). KRISTÓ a magyar helynévkutatásban különleges figyelemben részesített, ún. kormeghatározó értékű településnév-típusokat vizsgálta meg azzal a céllal, hogy tudománytörténetileg megrögzült, de hibásnak tekintett bizonyítási eljárásokat, helytelenül alkalmazott kutatási módszereket és az ezekből adódó tarthatatlan következtetéseket cáfoljon meg. KRISTÓ fontosnak tartja a nyelvi elemzést, mivel ő nyelvi folyamatokat lát ott is, ahol mások történelmi mozgatórugókat vélnek felfedezni a háttérben. Az *-i* képzős nevekkal kapcsolatban például megjegyzi, hogy e helynevek „létrejötté, virágkora és születésének megszűnése nem elsősorban gazdaság-, társadalom- és birtoklástörténeti változásokkal kapcsolatos ..., hanem szuverén nyelvfejlődési tendenciákkal, a nyelvi divat körében bekövetkezett változásokkal” (i. m. 57). KRISTÓ az *Adatok*-ban közzétett névanyag elemzésére támaszkodva a vizsgálatba vont névtípusok kronológiáját illetően lényeges módosításokat javasolt ahhoz képest, ahogyan az a magyar névkutatói hagyományban — elsősorban KNIEZSA munkássága nyomán — elfogadottá vált.

BENKŐ LORÁND elsősorban további forrásanyag bevonását sürgeti a magyar helynévtípusok kronológiáját illetően, mivel „ez a vizsgálati kör — megfelelő forrásanyag rendelkezésre állása esetén — még igen nagy arányokban továbbfejleszthető” (1977: 56). A gazdagabb adatolás egyébként a régi magyar nyelv területi tagozódásának jobb megismerését is elősegíthetné, különösen ha azt a tapasztalatot is figyelembe vesszük, hogy „a tulajdonnévanyag nyelvjárási tagolódása ... jól láthatóan erősebb jellegű volt a régi-

ségben, mint amit a régi magyar közszói anyag nyelvjárási eltéréseiben tapasztalhatunk” (BENKŐ 1960: 134).

Noha az 1970-es évek végén és az 1980-as években a történeti helynévkutatás területéről való publikációk mennyiségükre nézve messze elmaradtak a névgyűjtemények és a leíró szemléletű írások számától, ennek az időszaknak a legjelentősebb eredménye mégis a történeti névkutatás területéről való. KISS LAJOS, aki *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*-nak (TESz.) a megvalósításában is jelentős szerepet játszott — megjegyezzük: e munka szófejtései elsősorban a régi nyelvtörténeti adatok révén számtalan helynév-etimológiát is érintenek —, 1970-ben terjesztette elő egy nagy összegző munkának a tervét, és a *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (FNESz.) 1978-ban már napvilágot is látott. KISS LAJOS a FNESz. első kiadásának megjelenését követően is szinte ontotta közleményeiben a névetimológiákat. Sok helységnévnek adta meg a magyarázatát, de víz- és hegyneveket, valamint számos egyéb helyfajta képviselő földrajzi nevet is nagy számban fejtett meg. Ezek között feltűnően sok olyan Kárpát-medencei név található, amely a mai országhatárokon kívül esik, de számtalan elpusztult településünk nevének sorsa is felkeltette KISS LAJOS érdeklődését. Bármilyen sok névfejtést is tett azonban közzé a FNESz. szerzője a munka megjelenését követő évtizedben, a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*-nak negyedik kiadása 1988-ban bőségével mégis meglepte a szakmai közönséget. A címlapon szereplő *bővített és javított kiadás* ugyanis távolról sem fejezi ki a változtatás mértékét, így érthető, hogy a recenzensek is teljesen új műként fogadták a kétkötetes szótárt, amelynek magyar anyaga az eredetit kétszeresen is jóval meghaladó terjedelművé duzzadt. Talán nem túlzás azt állítani, hogy KISS LAJOS e műve a magyar névkutatás legnagyobb szabású és legjelentősebb hatású alkotása.

A szótár 13.340 szócikket tartalmaz, és mivel egy-egy szócikkben gyakran több névváltozat is megvilágítást kap, a közölt névfejtések száma jóval meghaladja a szócikkekét. A FNESz. elsősorban a Kárpát-medence magyar eredetű és a magyarba más nyelvekből bekerült helyneveit dolgozza fel, de sok ezer helynév szerepel benne a világ más tájairól is. A válogatásban e téren a Magyarországhoz és a magyar kultúrához való közelség játszott fő szerepet, ennek megfelelően az európai névkincs természetesen nagyobb arányban van képviselve, mint például a dél-amerikai. A szótár névanyagának gazdagsága tekintetében világviszonylatban is kiállja az összehasonlítást. KISS LAJOS művének nagy érdeme az is, hogy egyfajta társadalmi nyilvánosságot teremtett az onomasztika számára, mivel a tudományterület alapvető ismereteit tette kézikönyvben hozzáférhetővé a nyelvész szakembereknél jóval szélesebb körök számára is.

A FNESz. negyedik kiadásával azonos évben jelent meg JUHÁSZ DEZSŐnek a magyar tájnevekről írott munkája (1988), amelynek történeti-etimológiai

szótári része tovább gazdagította névfejtő irodalmunkat. Ennél is fontosabb azonban, hogy a szerző egy olyan névfajtára irányította rá a figyelmet, amely addig rendszeres vizsgálatban egyáltalán nem részesült. Az újfajta tematika a szakemberek kutatókedvét a következő években érezhetően megnövelte.

Az 1980-as évek elején MEZŐ ANDRÁS általános névtörténeti szempontból is jelentős munkát jelentetett meg *A magyar hivatalos helységnévadás* címmel (1982). A hivatalos névadói tevékenység vizsgálatának fontosságát névkutatóink évtizedek óta hangsúlyozták ugyan, mégis ez volt az első olyan nagyszabású mű, amely a gyakorlatban is bizonyította e tétel igazságát. MEZŐ a 18. századtól követte végig településeink nevének alakulását, az új nevek létrejöttét és a régiak változását. E folyamatok nyelvi jellegzetességeit tipizálva bizonyítja, hogy a természetes és a mesterséges névadás nagyon sok lényegi egyezést mutat, s a nyelvi jegyek a helységnévek e különböző eredetű válfajait sokkal inkább összekapcsolják, semmint elválasztják. MEZŐ munkájának — mivel napjainkig követi a névalkotási, névváltoztatási folyamatokat — fontos mondandója van a jelenlegi hivatalos névadói gyakorlat számára is.

A 80-as évek helynévtörténeti munkái közül megemlíthetők KRISTÓ GYULÁNAK a főképpen történettudományi érdekeltségű munkái a Kárpát-medence névanyagának kontinuitásáról (1985, 1986), továbbá annak a vitának az anyaga, amely az ősmagyar kor két ráánkmaradt helynevéről, a *Levédiá*-ról és az *Etelköz*-ről napvilágot látott. E nevekről, amelyek a magyarság vándorlásának két szállásterületét jelölték a Kárpátoktól keletre, a Fekete-tengertől északra-északnyugatra fekvő vidéken, az egymással érintkező tudományterületek legkiválóbb képviselői nyilvánítottak véleményt (GYÖRFFY 1984, BENKŐ 1984, HARMATTA 1984, LIGETI 1985 és 1986, ehhez későbből KRISTÓ 1998).

A FNSZ. negyedik kiadásának megjelenését követő bő évtized, az 1990-es évek a magyar történeti helynévkutatás nagy fellendülésének időszaka. Ebben valamelyest közrejátszott a magyar honfoglalás (895) és az államalapítás (1000) kerek évfordulója kapcsán megerősödő történeti érdeklődés, amely nemcsak a tudomány művelőit, hanem szélesebb társadalmi köröket is vitathatatlanul megértett. Közvetlenebbül magyarázzák azonban a fellendülést a tudományterület belső tényezői.

GYÖRFFY GYÖRGY Árpád-kori történeti földrajzának újabb kötetei (1987: 2. és 3., 1998: 4.) immár a történelmi Magyarország területének több mint a felén adnak biztos támaszt korai helyneveink magyarázatához, elemzéséhez. KISS LAJOS a korábbiakhoz hasonló termékenységgel folytatja névkutató munkásságát, sőt újabb kutatási irányokba is kiterjesztette tevékenységét. BENKŐ LORÁND, aki az 1940-es évek végén, pályája első éveiben főleg név-

tani munkákat publikált, de azt követően igencsak megritkultak az ilyen írásai, a 90-es években — a hatalmas szintézisek (etimológiai szótárak, történeti nyelvtan) főszerkesztői terhétől felszabadulva — szinte ontja a névtörténeti munkákat. Az őket követő nemzedék névkutatói közül itt csak MEZŐ ANDRÁS és KRISTÓ GYULA kiemelkedő teljesítményére utalunk, és megemlítjük, hogy a történeti helynévtannak a fiatalabb nyelvészgenerációk köréből is egyre több művelője kerül ki.

A helynévtörténeti kutatások vezető területe továbbra is a névfejtés maradt. Ez teljesen érthető, hiszen a helynevek nyelvészeti elemzéséhez éppúgy, mint például a történettudományi, népiségtörténeti hasznosításához a nevek nyelvi eredetének, szemantikai tartalmának a tisztázására van szükség. Az etimológia így beépül más kutatási részterületekbe is: a nevek kronológiai rétegeiről, az Árpád-kori Magyarország nyelvi viszonyairól vagy Anonymus gesztájáról szólva a szerzők elsősorban természetesen névfejtésekre támaszkodhatnak. A névfejtésben a 90-es években KISS LAJOS mellett BENKŐ LORÁND jár az élen. A két kutató ilyen irányú tevékenységének eltérései azt is mutatják egyúttal, hogy az etimológia önmagában is összetett műfaja a nyelvtörténeti vizsgálatoknak.

KISS LAJOS névfejtései között különösen sok idegen eredetű, főleg szláv, de emellett német és román származású név található, amelyeket széles indoeurópai háttérrel magyaráz meg a szerző. Munkáiban gazdag művelődési anyag, szinte polihisztorra emlékeztető tudás jelenik meg, mégis inkább a rövideg, összefogottság jellemzi írásait. Névfejtéseit — amelyek leginkább analitikus jellegűnek mondhatók — tiszta és világos logika uralja, de nem ritkán többféle megoldási lehetőséget is az olvasó elé tár. BENKŐ LORÁND ezzel szemben inkább a hungarológia-központú névfejtést műveli erős magyarságtudományi háttérrel. Munkáiban határozottan megnyilvánul az elavult névmagyarázatok, az idejétmúlt nézetek felülvizsgálatának szándéka, amelyet a névkutatónak a — tudományterülete interdiszciplináris jellegéből is adódó — fokozott felelősségérzete táplál. Nála a név, a nyelv mint az élet, a történelem része jelenik meg, ám BENKŐ e bonyolult összefüggésszereket magabiztos kézzel fogja össze. Névfejtéseit ennek következtében kognitív közelítés, indázó gondolatmenet és alapvetően szintetikus vizsgálati mód jellemzi.

BENKŐ LORÁND történeti névszemléletét talán legérzékletesebben Anonymus-tanulmányai szemléltetik, amelyek legtöbbször a neveknek fontos szerepük van. A magyarok honfoglalás-kori történelmét bemutató mű ismeretlen szerzőtől való, és 1200 körül keletkezhetett. Anonymus gesztája nemcsak a magyar nyelvtörténetnek, hanem a történettudománynak is fontos forrása. Gazdag hely- és személynévanyaga számos komoly problémát is fölvet azonban. A geszta szórványainak interpretációja megköveteli az ismeretlen szerző lehetséges forrásainak, ismereteinek és alkotómódszerének

a gondos felderítését. A nevek névtani hitelességét BENKŐ a helyek, a személyek és cselekvéseik megfelelési viszonyai alapján tartja megítélhetőnek (1998: 11–27, 1999). Anonymus nyomán a nevek segítségével tanulmányai-ban valósággal feltérképezi a korabeli Magyarország egyes, főleg keleti területeit (1998: 84–108, 139–148, 178–185). BENKŐ LORÁND nagy szerepet juttat a helyneveknek az Erdély délkeleti részén élő magyar népcsoport, a székelység történetével, eredetével foglalkozó tanulmányaiban (1990, 1991, 1998: 133–138, 148–150) és azokban a dolgozatokban is, amelyekben az Árpád-kori magyarság nyelvi, nyelvföldrajzi helyzetét vázolja föl (1996, 1997b).

KISS LAJOST az Árpád-kori Magyarország nyelvi, etnikai viszonyainak bemutatására főleg GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajza inspirálta (1988, 1992, 1999). Az Árpád-kor nem településnévi adatait teszik könnyebben felhasználhatóvá szótári formában a *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból* (HA.) kötetei (*1. Abaúj–Csongrád, 2. Doboka–Győr vármegye*). Fiatal debreceni kutatók az utóbbi időben több régi vármegyénk történeti-etimológiai helynévszótárát tették közzé: Győrét (BÉNYEI–PETHŐ 1998), Abaújét és Barsét (TÓTH V. 2001a), valamint Borsodét és Bodrogét (PÓCZOS 2001). RÁCZ ANITA Bihar megye helynévrendszeréről közölt tanulmányokat (1997b, 1999, 2000).

A magyar helynévkincs kronológiai rétegződésének kérdéseivel KISS LAJOS több tanulmányban is foglalkozott. E vizsgálatokra a víznevek, különösen a nagyobb folyóvizek megnevezései a legalkalmasabbak. Ezek idegen eredetű rétegei viszonylag jól köthetők a Kárpát-medencében egykor élt különböző nyelvű népcsoportokhoz (1994b, 1997a, 1997b). A Kárpát-medence legnagyobb folyóinak nevei valamely pontosabban meg nem határozható ősi, indoeurópai nyelvekre vezethetők vissza (*Duna, Tisza, Dráva, Körös, Maros*), ezek közé jó néhány olyan is tartozik, amelynek azonban nincs adata a honfoglalás előtti időkből (*Hernád, Nyitra, Lajta*). A közepes és kisebb méretű folyók nevei között számos szláv eredetű található (*Beszterce, Tapolca, Kraszna*), de vannak közöttük a német és valamely török nyelvből származók is.

Kisebb mértékben, de ilyen rétegvizsgálatokra a hegy- és a településnevek is alkalmasak (KISS L. 1996b, 1997a, 1997c). A helységnevek kontinuitását, a magyar helységnévrendszer kialakulásának kezdeteit ez idő tájt a korábbiaknál jóval differenciáltabban mutatták be a magyar kutatók (KISS L. 1996a, KRISTÓ 1985, 1993, 1997). A problémát e téren elsősorban az jelenti, hogy a Kárpát-medence településnevei között egy-kettő található csupán, amelynek írásos adatai vannak a honfoglalás előtti időkből (*Nyitra, ?Keszthely*). Elképzelhető, de nehezen bizonyítható, hogy a honfoglaló magyarok néhány szláv településnevet is átvettek (*Csongrád, Nógrád, Visegrád*), de a nevek óriási többsége a honfoglalás utáni századokban alakult ki. A névátvételek

tanulmányozását kétségkívül nagyban segítették az ebben az időszakban megjelent, magyar–idegen nyelvi kapcsolatokat tárgyaló monografikus munkák (török: LIGETI 1986, német: MOLLAY 1982, román: BAKOS 1982). Összességében megállapítható, hogy a magyar–szláv és a magyar–német helynévkölcsönzések kutatása a 80-as–90-es években is a korábbiaknak megfelelő magas színvonalon folyt, visszaesett azonban valamelyest a törökségi kapcsolatok bemutatása, több tanulmány elemezte viszont a magyar–román helynévátvételeket.

A belső keletkezésű helynevek úgynevezett tipológiai vizsgálatában a korábbiakban két jól elkülöníthető vonulatot tudunk bemutatni: a településnevek keletkezéstörténeti elemzését és a többi névfajtára alkalmazott névélettani kutatási módszert. Az itt vizsgált időszakban ezek a megközelítések egyre közelebb kerültek egymáshoz, azzal is összefüggésben, hogy a tipizálás egyre inkább a nevek nyelvi jellegzetességeinek bemutatására vonatkozik. A magyar nyelvtörténeti kutatásoknak az 1990-es években elkészült nagyszabású szintézise, *A magyar nyelv történeti nyelvtana* (MNYTNyt.) az egyes névfajtákra való tekintet nélkül tárgyalta a helynévképzés formáit (SZEGFÜ M. 1991 és 1992). E képzők sorát BENKŐ LORÁND kiegészítette az *-aj/-ej ~ -j* helynévképzővel (1998: 162–168, 178–185). HAJDÚ MIHÁLY *-d* képzős neveinket vizsgálta meg behatóbban (1981), TÓTH VALÉRIA pedig a névvariánsokkal együtt előforduló régi képzett neveinket tekintette át (1997). Az összetett helynevek típusait a fent említett történeti nyelvtan külön fejezetekben mutatta be (ZELLIGER 1991, LŐRINCZI R. 1992).

A *Helynevek nyelvi elemzése*-ben HOFFMANN ISTVÁN által alapvetően a mikrotoponimákra kidolgozott kategóriákat többen településnévi, helynévtörténeti anyagra is alkalmazták. E modell alapján névdifferenciációval alakult neveket vizsgált meg RÁCZ ANITA (1997a) és BÖLCSKEI ANDREA (1999). Külön figyelmet kapott a helynevek más helynevekben való szereplése (TÓTH V. 1999b, BÍRÓ 1999b) és a birtokos jelzős szerkezetű nevek csoportja (TÓTH V. 1996).

HOFFMANN névelemzési módszerét tanítványai nagyobb névanyagra vonatkozóan is alkalmazták. Az Árpád-kori Magyarország egyes megyéinek településneveiről komplex nyelvészeti feldolgozások készültek el. BÉNYEI ÁGNES és PETHŐ GERGELY Győr vármegyéről készített összegzést (1998), PÓCZOS RITA pedig egy északi és egy déli megye, Borsod és Bodrog településnévrendszerét vetette össze (2001). TÓTH VALÉRIA szintén összehasonlításra vállalkozott: Észak-Magyarország két régi vármegyéjét, Abaújt és Barsot választva vizsgálódások területéül (2001b). Könyvét az elemzés elmélyültsége azonban meg is különbözteti a fent említett munkáktól. Ő az adott területek 1332 előtti teljes fennmaradt helynévanyagát feldolgozta mind analitikusan, szótári formában, mind szintetikusán, monográfiában. Az elemzés egyik fontos területe a helynevek hang- és helyesírás-történeti

hasznosításának lehetőségeit és a korábbi tudományos eredményekhez mérhető újabb eredményeit mutatja be, igazolva ezzel a helynevek kiemelkedő általános nyelvtörténeti jelentőségét. A névrendszertani vizsgálatokat több szinten is elvégzi a szerző: a funkcionális-szemantikai elemzés számol a lexikális-morfológiai összetevők jellegével, a keletkezéstörténeti áttekintés pedig tovább árnyalja a helynevek keletkezési és változási folyamatairól alkotott képünket, s bemutatja mindezek nyelvföldrajzi vetületét is.

A magyar helynév-tipológiát az utóbbi időben egyre inkább kiegészíti a változási folyamatok számbavétele. KISS LAJOS önálló könyvet írt *Földrajzi neveink nyelvi fejlődéséről* (1995a), amelyben a FNESz. tapasztalatai alapján a helyneveket érintő hang- és alaktani változásokat tekintette át kézikönyvszerű formában. A helynévtörténeti kutatásokat nagyban segítette az is, hogy KISS LAJOS gyűjteményes kötetben jelentette meg legfontosabb dolgozatait *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében* címmel (1999).

A történeti helynévkutatásunkban kialakult belső arányok azt mutatják, hogy az Árpád-kor magyar helyneveinek vizsgálata kitüntetett helyet foglal el a tudományterületen belül. Ezt egyrészt névrendszertani tényezők magyarázzák, ugyanis az akkor létrejött névállománynak mai helynévrendszerünk szempontjából is meghatározó szerepe van. Másrészt szélesebb társadalomtudományi érdek is fűződik Árpád-kori neveink vizsgálatához, mivel ezek — a jelentős korlátok ellenére — több tudományterületnek is fontos forrásai. Az utóbbi évtizedekben e téren a nyelvész és a történész kutatók munkássága között egyre nagyobb összhang figyelhető meg.

A különböző tudományterületek tudásanyagának alkotó felhasználását és egyben gyarapítását tanúsítják azok az utóbbi évtizedben keletkezett monográfiák, amelyek egy-egy régi helynévtípus feldolgozására vállalkoztak. A magyar névkutatás történetének kiemelkedő alkotása MEZŐ ANDRÁSNAK *A templomcím a magyar helységnevekben* című munkája (1996). MEZŐ egy szemantikailag jól elkülöníthető névtípus komplex feldolgozását adja: az adatok differenciált elemzésével megvizsgálja e nevek keletkezését és elterjedését időben és térben, felderíti a névtípus belső és külső művelődési, nyelvi kapcsolatait, végigköveti az idetartozó településnevek nyelvi szerkezetének változásformáit. Eredményeit, következtetéseit a teljességre törő adatfeltárás teszi hitelessé. MEZŐ a témához kapcsolódóan egyes részproblémákat tanulmányok formájában részletezően is feldolgozott. Munkájának célkitűzéseire hasonló feladatot vállalt SZABÓ G. FERENC a vásártartásra utaló településnevek feldolgozásával (1998). K. FÁBIÁN ILONA fontos nyelvemlékünk, a Várad Regestrum helyneveit tárgyalta leginkább a történeti földrajzi kutatásokra emlékeztető keretben (1997a), de tanulmányaiban nyelvészeti feldolgozásra is vállalkozott (1995, 1996, 1997b). A magyar névkutatásokat jelentősen előrelendítené, ha minél több nyelvemlék és helységnévtípus részesülne hasonló feldolgozásban.

6. A magyar helynévkutatás nemzetközi kapcsolatai

Egy időszak tudománytörténeti szempontú áttekintése természetesen nem hagyhatja figyelmen kívül azt, hogy az adott tudománynak a kutatói milyen ismeretekkel, információkkal rendelkeznek a tudományterület szélesebb ismeretanyagából. Igaz ugyan, hogy a helynévkutatás erősen nemzeti irányultságú diszciplína, ennek is van azonban általános elméleti alapozása, háttere, másrészt pedig a nyelvek érintkezése a helynévanyagban szintén szükségessé teszi a kérdéses nyelvek kutatásaiban való tájékozódást is. Abból, hogy a korszak magyar helynévkutatásában milyen mélységben, hogyan jelennek meg más nyelvek névkutatói eredményei, sok tekintetben következtethetünk a magyar névtudomány kapcsolatrendszerére, nemzetközi beágyazottságára. Egy ilyen szemle azt is megmutathatja, hogy a külföldi tudományos eredmények és irányok befolyásolták-e, és ha igen, milyen mértékben és területeken a hazai kutatásokat.

Általában megállapítható, hogy az 1950-es évek elzártsága után a magyar névkutatókban egyre jobban felerősödött a nemzetközi tájékozódás igénye. A maga korában önmagán túlmutató jelentése lehetett annak, hogy 1958-ban az első magyar névtani konferencia nyitóelőadásában BÁRCZI GÉZA az abban az évben Münchenben megrendezett nemzetközi névtudományi konferencián szerzett tapasztalatairól számolt be (1960). Ismertette a konferencia gazdag tematikáját, különösen részletezve az európai víznévkutatók kérdését.

A magyar névkutatók ezt követően is rendszeresen részt vettek a nemzetközi névtani konferenciákon. Ezek tematikájáról a második magyarországi névtani konferencián KISS LAJOS adott rövid áttekintést, kiemelve a firenzei kongresszus (1961) személynévtani irányultságát, valamint az amszterdami (1963) és a londoni (1966) rendezvényeknek az európai víznévkutatókkal kapcsolatos vitáit, eredményeit (1970: 24–6). Az ezt követő nemzetközi rendezvényekről — Bécs (1969), Szófia (1972), Bern (1975), Krakó (1978) — ugyanő számolt be dióhéjban a negyedik névtani konferencián megtartott előadásában (1989).

Az 1980-as évektől e jelentős fórumokon egyre több magyar kutató képviselte — rendszerint szekcióelőadással — a magyar névkutatást. Igaz, a tengerentúli rendezvényekre (1981: Ann Arbor, 1987: Quebec) ez nem áll, mivel az USA-ban KÁLMÁN BÉLA, Kanadában pedig DÉCSY GYULA (ő sem Magyarországról) volt az egyetlen magyar résztvevő. A nemzetközi konferenciákról ez idő tájt már nemcsak a hasonló magyarországi rendezvényen esett szó, hanem egy-egy résztvevő gyakran önálló beszámolóban is tájékoztatta róluk a hazai szakmai közvéleményt. A lipcsei kongresszusról (1984) két írás is megjelent, amely a szép számú magyar küldöttség tagjai által tartott több mint fél tucat előadás sikeréről is beszámolhatott, sőt arról is, hogy

felvetődött a kongresszus magyarországi megrendezésének gondolata (BÜKY B. 1985). Az elképzelések szerint erre a 90-es években kerülhetett volna sor, anyagi és szervezési nehézségek miatt azonban ez a lehetőség sajnos, nem valósult meg. Voltak magyar résztvevői az 1990-ben Helsinkiben és 1996-ban Aberdeenben megtartott kongresszusoknak is, ezekről azonban beszámolók nem készültek. A Trierben (1993) és a Santiago de Compostelában (1999) megtartott rendezvényekről ismét olvashattunk hazai szaklapokban is.

A magyar névkutatás nemzetközi látókörét áttekintő jellegű tanulmányokkal KISS LAJOS szélesítette főképpen, leginkább attól a céltől vezérelve, hogy „Az efféle széles horizontú kitekintés megóvhat bennünket az elbizakodottságtól, és ötleteket, munkafeladatokat ajánlhat további tevékenységünk kibontakoztatásához.” (1989: 31). Tanulmányban tekintette át az európai névtudomány fontosabb eredményeit az 1960-as években (KISS L. 1970). Részletesen szolt az átfogó igényű adattárakról és szótárakról, érzékeltetve azokat a lehetőségeket és kötelezettségeket, amelyek a magyar névkutatás előtt állnak, de több monografikus feldolgozást is bemutatott. Különösen részletezte a magyar nyelv szempontjából közvetlenül is fontos német és szláv nyelvű helynévkutatásokat. A szláv víznévkutatás legutóbbi időszakát, amelynek eredményeit a magyar helynévrendszer elemzésében is elengedhetetlenül ismerni kell, külön tanulmányban mutatta be (KISS L. 1969), KIRÁLY PÉTER a szláv nyelvű országokban, főleg Lengyelországban, Csehszlovákiában és Bulgáriában folyó névtani kutatásokról számolt be (1970). GÁLDI LÁSZLÓ pedig a román névkutatásról tájékoztatta a magyar szakembereket (1970).

Az 1986-ban rendezett negyedik névtani konferencián megtartott előadásában KISS LAJOS az európai névkutatás újabb eredményeiről szolt: elsősorban kézikönyveket, összefoglalásokat mutatott be. E szemlében — az előadó érdeklődésével nyilvánvalóan összhangban — kiemelt helyet kaptak a helynevek eredetét, származását tárgyaló, legkülönbözőbb nyelveken megjelent szótárak. (Ezekről l. még KISS LAJOSnak két további munkáját is: 1985 és 1991.) A kézikönyvek közül nagyobb részletezettséggel azokról szolt, amelyek a Kárpát-medencei helynévkincs szempontjából különösen és közvetlenül is fontosak lehetnek. A szlovák és a cseh, valamint a lengyel, továbbá a délszláv névkutatók közül nagyon soknak a munkája jelentősen hozzájárul a magyar helynévkincs bizonyos rétegeinek a tisztázásához is. A szlavistának is kitűnő KISS LAJOS ugyanakkor nagyon határozottan korrigálja az elavult szemléletet tükröző névfejtéseket, és visszautasítja azokat a nézeteket, amelyek mögött érezhetően nem annyira az erős tudományos meggyőződés, hanem inkább egyfajta ideológiai befolyásolási szándék húzódik.

KISS LAJOS akadémiai székfoglaló előadásának középpontjába az európai víznévkutatás eredményeinek áttekintését helyezte (2000). Ebben különös

figyelmet szentelt az úgynevezett óeurópai vízneveknek, amelyek tárgyalása hosszú időre tekinthet vissza. Bemutatta az e kérdéskörrel legeredményesebben foglalkozó kutatókat és azokat a publikációs fórumokat, amelyeket éppen e szakterület eredményeinek közzétételére hoztak létre.

KISS LAJOS terjedelmes tanulmányban tekintette át a fontosabb névtudományi folyóiratokat (1966a), az általános jellemzésen túl egy-egy évfolyam írásait is bemutatva. A szemle az alábbiakra terjedt ki: a világ első onomasztikai folyóirata, a *Namn och Bygd*, a legfontosabb németországi fórum, a *Beiträge zur Namenforschung*, a Dauzat által alapított, Párizsban megjelenő *Revue Internationale d'Onomastique*, a Nemzetközi Névtani Központ kiadványa az *Onoma*, az USA-beli *Names*, valamint két szláv folyóirat, a lengyel *Onomastica* és a cseh *Zpravodaj Mistopisné komise ČSAV*. A magyar névkutatók alkalmilag szemlézték a lipcsei *Namenkundliche Informationen* számait, és beszámoltak az olasz névtudományi folyóiratnak, a *Rivista Italiana di Onomastica*-nak a megindulásáról is.

A Nemzetközi Névtudományi Társaság folyóirata, az *Onoma* rendszeresen közölt magyar témájú írásokat. A magyar névtudomány bibliográfiáját a negyedik számtól (1953) kezdődően folyamatosan közzétette. Az összeállítást 1975-ig MIKESY SÁNDOR, ezt követően pedig ÖRDÖG FERENC készítette el (az utolsó hármat GERSTNER KÁROLLYal közösen) (I. OU 1b: 295–297). A folyóirat a magyar névkutatás helyzetét bemutató tanulmányt közölt H. DRAYE (1975), BENKŐ LORÁND (1980), valamint ÖRDÖG FERENC és VINCZE LÁSZLÓ (1994–1995 és 2000) tollából. Az *Onomá*-ban tanulmány jelent meg KÁLMÁN BÉLÁTÓL a párhuzamos helynevekről (1977), J. SOLTÉSZ KATALINTÓL a tulajdonnév stilisztikai funkciójáról (1978), BENKŐ LORÁNDTÓL a magyar nyelv etimológiai szótárának a névkutatással való kapcsolatáról (1978), valamint ÖRDÖG FERENC TÓL a névkutatásnak a magyar oktatásban betöltött szerepéről (1982). Az *Onoma* köszöntötte a 80 éves MELICH JÁNOST, a 75 éves BÁRCZI GÉZÁT, a 70 éves PAIS DEZSŐT, és nekrológot közölt MELICH JÁMOSRÓL, KNIEZSA ISTVÁN RÓL, GÁLDI LÁSZLÓ RÓL, MIKESY SÁNDOR RÓL, valamint MOÓR ELEMÉR RÓL.

Egy-egy tudományterület nyitottságát, érzékenységét jelzi az is, ha művelői a külföldön megjelent fontosabb munkákat recenziókban, ismertetésekben mutatják be az itthoni szaktudományos fórumokon.⁵ A legtöbb ismertetés a szláv nyelvek helynévkutatásához kapcsolódott. A magyar kutatók elsősorban szovjet-orosz szerzők munkáit ismertették, többek között PODOLSKAJA névtani terminológiai szótárát, az első orosz nyelvű onomasztikai tankönyvet, SZUPERANSZKAJA elméleti helynév-monográfiáját, a cseh helynevek szövegmutató szótárát, valamint az Urál környéki etimológiai helynévszó-

⁵ Az egyes ismertetések bibliográfiai adatait helykímélés végett nem közlöm. Az uráli nyelvek névtani munkáiról írt recenziók adatai visszakereshetők az OU 1a és 1b köteteiben.

tárt. Magyar vonatkozásai miatt is érdekes lehet számunkra az ukrán névkutatás: víznévszótárakat és egy másik helynévszótárt ismertetve MEZŐ ANDRÁS mutatott rá több hungarológiai vonatkozású hiányosságukra. Jelent meg ismertetés bolgár és szlovák névtani munkákról is. Német nyelvterületről KISS LAJOS a jeles osztrák helynévkutató, EBERHARD KRANZMAYER válogatott írásait mutatta be, több ponton vitatva a szerzőnek a burgenlandi helynévviszonyokra vonatkozó nézeteit. KRANZMAYER kérte fel ELISABETH SCHUSTERT arra, hogy készítse el Alsó-Ausztria helyneveinek etimológiai szótárát. A háromkötetes mű készítésének történetét, szócikkeinek jellegét és magyar vonatkozásait HORVÁTH MÁRIA tárta hazai névkutatóink elé. Az angol nyelvterület legszorgalmasabb szemlélője HAJDÚ MIHÁLY volt, aki ismertetést írt az oxfordi utcaneveket, az angol mezőneveket és házneveket tárgyaló munkákról.

Az ismertetések jelentősen megnövekedett száma összhangban áll azzal a fokozódó nemzetközi aktivitással, amit névkutatóink részvétele a névtudományi konferenciákon is mutat. A nemzetközi kapcsolatok bővülésére, a hazai kutatások nemzetközi horizontjának kiszélesedésére azonban további tényezők is utalnak. A Kárpát-medence jövevénynévanyagának felderítéséhez, elsősorban a régi szláv és az ezt megelőző indoeurópai névréteg bemutatásához elengedhetetlenül szükséges az igen gazdag külföldi irodalom figyelembevétele. S hogy erre a kutatók figyelme valóban ki is terjedt, azt az önálló tanulmányok sora és a vonatkozó névfejtések részletei jól mutatják. Ennek részleteire azonban e helyen természetesen nincs mód kitérni.

Bár a névkutatást a szakemberek elsősorban nemzeti tudománynak tartják, a névelméleti kutatások eredményei egyre jobban áthatják e szakterületet is. A nemzetközi névelméleti kutatások immár nemcsak az általános névtani munkákban éreztetik a hatásukat, hanem az olyan konkrét névrendszertani leírásokban is, mint amilyen a HOFFMANN ISTVÁNÉ (1993), aki a magyar helynevek elemzésének egy lehetséges modelljét vázolta fel az európai modellelméletek RUDOLF ŠRÁMEK és EERO KIVINIEMI által kidolgozott változata alapján.

A finn névkutatás huzamos idő óta a magyar szakemberek megkülönböztetett figyelmét élvezi. Ez a kitüntetett érdeklődés — amely elsősorban debreceni kutatók szemléiben testesült meg — nem pusztán a rokon nyelvnek, hanem a nemzetközileg is elismert finn névtudománynak és a fejlett finnországi névkultúrának szól. A finnországi névkutatás helyzetéről és eredményeiről VILJO NISSILÄ révén két ízben is tájékoztatást kaptak a magyar névkutatók (1967 és 1970). NISSILÄnek a névtani kézikönyvét KÁLMÁN BÉLA mutatta be a magyar szakembereknek, a modern finn névtan első jelentős darabját, EERO KIVINIEMINEK a *-va/-vä* végű participiumot tartalmazó nevekről írott könyvét pedig KERESZTES LÁSZLÓ ismertette. MIZSER LAJOS a

finn névtani terminológiai szótárt és NISSILÄnek a finnországi Karjala neveiről írott monográfiáját mutatta be. Ez utóbbiról és KIVINIEMI-nek egy újabb névmonográfiájáról MARKKU RAINIO is írt ismertetést.

A 80-as–90-es években a témakörből két terjedelmesebb áttekintés látott napvilágot Magyarországon: az első a finnországi helynévkutatásnak azt az időszakát — a 60-as–70-es évek történéseit — mutatja be, amikor a hagyományos névtani felfogás mellett megjelent és egyre erőteljesebbé vált az EERO KIVINIEMI képviselte új iskola (HOFFMANN 1983). Alig több mint egy évtized múlva az ötödik magyar névtani konferencián NYIRKOS ISTVÁN azért tért vissza a finn onomasztikára, mert úgy látta, hogy annak több nagy területe, „a finn kutatók által végzett gyűjtő- és feldolgozó munka ma is példaértékű, másrészt a névkutatás egész szervezete nem egy vonatkozásban nálunk is hasznosítható lehetne” (1997: 491). A NYIRKOS által vázolt körképnek különösen érdekesek azok a részletei, amelyek a névtan eredményeinek gyakorlati alkalmazását, a mindennapi életben megmutatkozó felhasználhatóságát jelzik. A finn helynévkutatás eredményeit több könyvismertetés is bemutatta a hazai szakembereknek. SZABÓ T. ÁDÁM a kainui, KÁLMÁN BÉLA pedig a tveri karjalai nevekről írott munkát ismertetett. HOFFMANN ISTVÁN EERO KIVINIEMI-nek a finn helynevekről készült nagyszerű összefoglalását elemezte, PETHŐ GERGELY pedig a KIVINIEMIT 60. születésnapján köszöntő, nemzetközi szerzőgárdától való kiadványt recenzálta.

Sajátos helyzetben van a finnugor nyelvek névkutatása, mert ezt — főleg a kisebb nyelvekre vonatkozóan — a magyar kutatók is művelik. Nyilvánvaló, hogy a névtannak ez a területe a magyar nyelvtörténeti vonatkozásai miatt is megkülönböztetett figyelemben kell, hogy részesüljön. Vizsgált korszakunkra és az ezt megelőző időkre vonatkozóan kiváló áttekintést nyújtott e területről A. KÖVESI MAGDA (1970 és 1975). MIZSER LAJOS két finnugor kongresszusnak, az 1985-ben Sziktivkarban és az 1995-ben Jyväskyläben megrendezett eseménynek az igen szép számú névtudományi tárgyú előadását foglalta össze (1985 és 1995).

2000-ben Tartuban a névkutatás már önálló szekciót kapott, ahol magyar névkutatók is tartottak előadásokat: a szerkesztők itt terjesztették elő az *Onomastica Uralica* tervét. Reméljük, hogy 2005-ben a következő finnugor kongresszuson még több névtani témájú előadást regisztrálhatnak a szervezők, s bízunk abban is, hogy az *Onomastica Uralica* szintén hozzájárulhat az uráli nyelvek névkutatóinak hatékonyabb jövőbeni együttműködéséhez.

Irodalom

- Adatok 1., 2. = KRISTÓ GYULA—MAKK FERENC—SZEGFÜ LÁSZLÓ *Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez 1–2.* AHistSzeg. 44., 48. Szeged 1973, 1974. 96 + 55 p.
- BAKOS FERENC (1982) *A magyar szókészlet román elemeinek története.* Bp.
- BALASSA IVÁN (1996) *Szabó T. Attila (1906–1987). Erdély nagy nyelvtudósa.* Püski Kiadó, Bp. 160 p.
- BALASSA IVÁN—KOVÁTS DÁNIEL (1997) *Sárospatak határának helynevei.* Sárospatak. 288 p.
- BALÁZS JÁNOS (1963) *A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében.* In: *ÁNyT* 1, p. 41–52.
- BALÁZS JÁNOS (1970) *A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai.* In: *NytudÉrt.* 70, p. 295–301.
- BALOGH LÁSZLÓ (1970) *A földrajzi nevek struktúrája.* In: *NyK* 72, p. 95–124.
- BALOGH LÁSZLÓ (1972) *A földrajzi nevek szerkezeti rendszere.* In: *NyK* 74, p. 200–208.
- BALOGH LÁSZLÓ (1973) *Földrajzi neveink komplex vizsgálatáról.* In: *NyK* 75, p. 407–418.
- BARABÁS ANDRÁS—KÁLMÁN C. GYÖRGY—NÁDASDY ÁDÁM (1977) *Van-e a magyarban tulajdonnév?* In: *NyK* 79, p. 135–155.
- BÁRCZI GÉZA (1958) *A földrajzi nevek.* In: BÁRCZI GÉZA: *A magyar szókincs eredete.* 2., bővített kiadás. Bp., p. 142–162.
- BÁRCZI GÉZA (1960) *Megnyitó [a Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciáján].* In: *NévtVizsg.*, p. 5–16.
- BÁRCZI GÉZA (1970) *Elnöki zárszó [a II. névtudományi konferencián].* In: *NytudÉrt.* 70, p. 393–396.
- BENKŐ LORÁND (1947) *A Nyárádmente földrajzi nevei.* MNyTK 74. Bp. 51 p.
- BENKŐ LORÁND (1960) *Nyelvjárástörténet a névtudományban.* In: *NévtVizsg.*, p. 132–135.
- BENKŐ LORÁND (1967) *A földrajzi nevek.* In: BÁRCZI GÉZA—BENKŐ LORÁND—BERRÁR JOLÁN: *A magyar nyelv története.* Tankönyvkiadó, Bp., p. 384–388.
- BENKŐ LORÁND (1970) *Névtudományunk helyzete és feladatai.* In: *NytudÉrt.* 70, p. 7–16.
- BENKŐ LORÁND (1977) *Magyar nyelvtörténet — magyar őstörténet.* In: *Magyar őstörténeti tanulmányok.* Szerk. BARTHA ANTAL—CZEGLÉDI KÁROLY—RÓNA-TAS ANDRÁS. Bp., p. 45–57.
- BENKŐ, LORÁND (1978) *Das neue ungarische etymologische Wörterbuch und die Namenforschung.* In: *Onoma* 22, p. 682–684.
- BENKŐ, LORÁND (1980) *Über die Sammlung des gesamten Ortsnamenmaterials in Ungarn.* In: *Onoma* 24, p. 219–226.
- BENKŐ LORÁND (1984) *A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Lëved és Etëlköz kapcsán.* In: *MNy.* 80, p. 389–419.
- BENKŐ LORÁND (1990) *Adalékok a székelyek korai történetéhez.* In: *ÚEM* 1, p. 109–122.

- BENKŐ LORÁND (1991) *Maros- és Udvarhelyszék település- és népiségtörténetéhez*. In: *Száz.* 123, p. 343–358.
- BENKŐ LORÁND (1996) *Az Árpád-kori magyarság nyelvöldrajzi helyzete*. In: *MNy.* 92, p. 399–403.
- BENKŐ LORÁND (1997a) *Névtudományunk. Megnyitó az V. Magyar Névtudományi Konferencián*. In: *MNyTK* 209, p. 5–9.
- BENKŐ LORÁND (1997b) *A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai és ami ezekből következik*. In: *HonfNyelv.*, p. 163–176.
- BENKŐ LORÁND (1998) *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Bp. 186 p.
- BENKŐ LORÁND (1999) *Barangolások egy ómagyar tulajdonnév körül*. In: *MNy.* 95, p. 25–40.
- BÉNYEI ÁGNES—PETHŐ GERGELY (1998) *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. MNAK 2. Debrecen. 128 p.
- BÍRÓ FERENC (1997) *Helynévalkító vízrajzi köznevek a Körösök vidékén*. In: *MNyj.* 34, p. 93–114.
- BÍRÓ FERENC (1999a) *Körösladány helynevei*. Körösladányi Hely- és Népismereti Dolgozatok 1. Líceum Kiadó, Eger. 177 p.
- BÍRÓ FERENC (1999b) *Víznevek hatása Körösladány helynévrendszerére*. In: *NÉ* 21, p. 36–42.
- BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei I–II*. Szerk. PESTI JÁNOS. Pécs 1982.
- BÖLCSKEI ANDREA (1999) *Névkorrelációk az ómagyar kori helynevek körében*. In: *NÉ* 21, p. 75–81.
- BÜKY BÉLA (1985) *A XV. Nemzetközi Névtudományi Kongresszusról*. In: *MNy.* 81, p. 369–371.
- DRAYE, H. (1975) *Ungarische Namenforschung*. In: *Onoma* 19, p. 629–630.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN—MELICH JÁNOS *Magyar Etymologiai Szótár 1–2*. Bp. 1934–1944.
- K. FÁBIÁN ILONA (1995) *A Váradi Regestrum néhány helynévéről*. In: *NÉ* 17, p. 94–98.
- K. FÁBIÁN ILONA (1996) *Mutatvány a Váradi Regestrum helyneveinek elemzéséből*. In: *MNy.* 92, p. 501–504.
- K. FÁBIÁN ILONA (1997a) *A Váradi Regestrum helynevei. Adattár*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 13. Szeged. 165 p.
- K. FÁBIÁN ILONA (1997b) *Néhány népnévi eredetű helynév a Váradi Regestrumban*. In: *MNyTK* 209, p. 253–258.
- FNESz. = KISS LAJOS *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. 726 p. *Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II.* 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988. 821 + 822 p.
- FÖNMÍSz. = *Földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai*. Bp. 1965.
- GÁLDI LÁSZLÓ (1970) *Névtudományunk és a romanisztika*. In: *NyudÉrt.* 70, p. 281–285.
- GERSTNER KÁROLY (1981) *Magyar–német kettős földrajzi nevek Komárom megyében*. In: *MNyTK* 160, p. 181–183.

- GERSTNER KÁROLY (1993) *Folyóvíznevek kétnyelvű környezetben*. In: *NÉ* 15, p. 125–127.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1926) *Jelentéstan*. Pécs.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1963, 1987, 1998) *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4*. Bp.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1972) *Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez*. In: *TörtSzle.* 15, p. 261–320.
- GYÖRFFY GYÖRGY (1984) *Levedia és Etelköz kérdéséhez*. In: *MNy.* 80, p. 385–389.
- HA. 1. = HOFFMANN ISTVÁN—RÁCZ ANITA—TÓTH VALÉRIA *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1. Abaúj–Csongrád vármegye*. MNAK 1. Debrecen 1997. 156 p.
- HA. 2. = HOFFMANN ISTVÁN—RÁCZ ANITA—TÓTH VALÉRIA *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 2. Doboka–Győr vármegye*. MNAK 3. Debrecen 1999. 123 p.
- HAJDÚ MIHÁLY (1974) *A magyar becézőnevek. 1770–1970*. Bp.
- HAJDÚ MIHÁLY (1981) *Helyneveink -d-féle képzőinek funkcióiról*. In: *Benkő-Eml.*, p. 161–172.
- HAJDÚ MIHÁLY (1982) *A Csepel-sziget helynevei*. Akadémiai Kiadó, Bp. 333 p.
- HAJDÚ MIHÁLY (1986–1987) *A szer helyneveinkben 1–2*. In: *NÉ* 11, p. 41–48, *NÉ* 12, p. 55–65.
- HAJDÚ MIHÁLY (1987) *Epilógus*. In: *NÉ* 12, p. 270.
- HAJDÚ MIHÁLY (1997) *A tulajdonnév mint szófaji kategória*. In: *MNyTK* 209, p. 471–477.
- HAJDÚ MIHÁLY (1998) *A tulajdonnév „meghatározása”*. In: *NÉ* 20, p. 5–12.
- HARMATTA JÁNOS (1984) *Lebedia és Atelkuzu*. In: *MNy.* 80, p. 419–431.
- HEGEDŰS ATTILA (1997, 1999) *Mi a tulajdonnév? 1–2*. In: *NÉ* 19, p. 5–8, *NÉ* 21, p. 314–317.
- HOFFMANN ISTVÁN (1980) *A helynevek jelentéstani vizsgálatához*. In: *MNyj.* 23, p. 11–22.
- HOFFMANN ISTVÁN (1983) *Helynévkutatás Finnországban*. In: *MNyj.* 25, p. 79–90.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993) *Helynevek nyelvi elemzése*. DEMNyIK 61. Debrecen. 163 p.
- HOFFMANN ISTVÁN (1994) *Válasz Mező András és Juhász Dezső opponensi véleményére*. In: *NÉ* 16, p. 115–119.
- HOFFMANN ISTVÁN (1999) *A helynevek rendszerének nyelvi leírásához*. In: *MNyj.* 37, p. 207–216.
- HOFFMANN ISTVÁN (2000) *Megjegyzések a helynevek szemantikai szerkezetéhez*. In: *SNyT.* 4, p. 110–19.
- HOFFMANN OTTÓ (1989) *A cigányok földrajzinévadásának néhány jellegzetessége*. In: *MNyTK* 183, p. 323–328.
- INCZEFI GÉZA (1970) *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata*. Makó környékének földrajzi nevei alapján. Nyelvészeti tanulmányok 14. Akadémiai Kiadó, Bp. 275 p.

- JUHÁSZ DEZSŐ (1988) *A magyar tájnévadás*. NytudÉrt. 126. Bp. 112 p.
- KÁLMÁN BÉLA (1967, 1971, 1973, 1989) *A nevek világa*. Gondolat Kiadó, Bp. 1967. 2. kiadás. 1971. 3. kiadás. 1973. 4. javított kiadás. Csokonai Kiadó, Debrecen 1989.
- KÁLMÁN, BÉLA (1977) *Parallele Ortsnamen in mehrsprachigen Gebieten*. In: *Onoma* 21, p. 502–506.
- KÁLMÁN BÉLA (1978) *The World of Names. A Study in Hungarian Onomatology*. Akadémiai Kiadó, Bp., p. 96–168.
- KÁLMÁN BÉLA (1982) *Névtani Értesítő*. In: *MNy.* 78, p. 502–5.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1980) *A földrajzi nevek rendszerezésének kérdéséhez*. In: *MNyj.* 23, p. 23–34.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD (1996) *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. DEMNyIK 67. Debrecen. 274 p.
- KÁROLY SÁNDOR (1970) *Általános és magyar jelentéstan*. Bp.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1957) *Alsó-Szigetköz földrajzinevei*. MNyTK 95. Bp. 79 p.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1970) *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Nyelvészeti tanulmányok 13. Akadémiai Kiadó, Bp. 314 p.
- KIEFER FERENC (1989) *Mit jelent a tulajdonnév?* In: *MNyTK* 183, p. 286–290.
- KIEFER FERENC (2000) *Jelentéelmélet*. Bp.
- KIRÁLY PÉTER (1970) *A szláv névtani kutatások és a hazai szlavisztika feladatai*. In: *NytudÉrt.* 70, p. 270–3.
- KISS LAJOS (1966a) *Névtudományi folyóiratok*. In: *MNy.* 62, p. 361–373.
- KISS LAJOS (1966b) *Stefan Kniezsa*. In: *ALH* 16, p. 337–362.
- KISS LAJOS (1969) *Az újabb szláv víznév kutatás*. In: *NyK.* 71, p. 165–76.
- KISS LAJOS (1970) *Az európai névtudomány fontosabb eredményei*. In: *NytudÉrt.* 70, p. 16–26.
- KISS LAJOS (1985) *Barangolás földrajzi neveink világában*. In: *Nyr.* 109, p. 359–366.
- KISS LAJOS (1988) *Magyarország földrajzi és társadalmi arculata az Árpád-korban*. In: *MNy.* 84, p. 129–155.
- KISS LAJOS (1989) *Az európai névtudomány utóbbi másfél évtizede*. In: *MNyTK* 183, p. 18–31.
- KISS LAJOS (1991) *A helynevek eredetét magyarázó szótárak típusairól*. In: *Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*. Szerk. SZÉKELY GÁBOR. Nyíregyháza, p. 1: 292–298.
- KISS LAJOS (1992) *A magyarság legkorábbi nyomai a Délvidék helységneveiben*. In: *MNy.* 88, p. 410–421.
- KISS LAJOS (1994a) *Kniezsa István. A múlt magyar tudósai*. Akadémiai Kiadó, Bp. 144 p.
- KISS LAJOS (1994b) *A Felvidék víznevei*. In: *MNy.* 90, p. 1–19.
- KISS LAJOS (1995a) *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. NytudÉrt. 139. Bp. 67 p.
- KISS LAJOS (1995b) *Melich János. A múlt magyar tudósai*. Akadémiai Kiadó, Bp. 95 p.
- KISS LAJOS (1996a) *A honfoglalás és a letelepedés a földrajzi nevek tükrében*. In: *Magyar Tudomány* 41, p. 964–971.

- KISS LAJOS (1996b) *A Kárpát-medence régi helynevei*. In: *Nyr.* 120, p. 440–450.
- KISS LAJOS (1997a) *Pannónia helyneveinek kontinuitása*. In: *HonfNyelv.*, p. 187–197.
- KISS LAJOS (1997b) *Erdély vízneveinek rétegződése*. In: *HonfNyelv.*, p. 199–210.
- KISS LAJOS (1997c) *Hegynevek a történelmi Magyarországon*. In: *MNy.* 93, p. 154–168.
- KISS LAJOS (1999) *Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében*. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1. Piliscsaba. 355 p.
- KISS LAJOS (2000) *Az új európai víznév kutatás*. Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. Bp.
- KNIEZSA, ISTVÁN (1938) *Magyarország népei a XI.-ik században*. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján 1–3*. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Bp. 2: p. 365–472.
- KOVÁTS DÁNIEL (2000) *Az abauji Hegyköz helynevei*. Sátoraljaújhely.
- A. KÖVESI MAGDA (1970) *A névtudomány és a finnugrisztika*. In: *NytudÉrt.* 70, p. 244–249.
- A. KÖVESI MAGDA (1975) *Miben segítheti a névtudomány a finnugrisztikát?* In: *MNyj.* 21, p. 101–109.
- KRISTÓ GYULA (1976) *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. *AHistSzeg.* 55. Szeged. 99 p.
- KRISTÓ GYULA (1985) *A Kárpát-medencei helynévanyag kontinuitásának kérdéséhez*. In: *MNyTK* 170, p. 15–22.
- KRISTÓ GYULA (1986) *A Kárpát-medence -grad ~ -grád utótagú helyneveiről*. In: *NÉ* 11, p. 31–41.
- KRISTÓ GYULA (1993) *Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X–XI. század fordulóján*. In: *NÉ* 15, p. 200–205.
- KRISTÓ GYULA (1997) *A Kárpát-medence X. századi helyneveiről*. In: *MNy.* 93, p. 129–135.
- KRISTÓ GYULA (1998) *Levedia és Etelköz*. In: *MNy.* 94, p. 151–157.
- LIGETI LAJOS (1985) *Levédia és Etelköz*. In: *MNy.* 81, p. 1–19.
- LIGETI LAJOS (1986) *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Bp.
- LŐRINCZE LAJOS (1947) *Földrajzineveink élete*. A Magyar Táj és Népismeret Könyvtára 9. Bp. 32 p.
- LŐRINCZI RÉKA (1992) *Földrajzi nevek*. In: *MNyTNyt.* II/1, p. 891–908.
- B. LŐRINCZY ÉVA (1962) *Képző- és névrendszertani vizsgálódások. Az -s ~ -cs képzővel alakult névanyag az ómagyarban*. *NytudÉrt.* 33. Bp. 138 p.
- MARTINKÓ ANDRÁS (1956) *A tulajdonnév jelentéséhez*. In: *Pais-Eml.*, p. 189–195.
- MELICH JÁNOS (1925–1929) *A honfoglaláskori Magyarország*. Bp. 434 p.
- MEZŐ ANDRÁS (1970) *Közösségi név — mesterséges név*. In: *NytudÉrt.* 70, p. 315–320.

- MEZŐ ANDRÁS (1981) *Földrajzinév-kutatásunk helyzete és feladatai*. In: *MNyTK* 160, p. 85–99.
- MEZŐ ANDRÁS (1982) *A magyar hivatalos helységnévvadás*. Nyelvészeti tanulmányok 22. Akadémiai Kiadó, Bp. 407 p.
- MEZŐ ANDRÁS (1996) *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század*. METEM Könyvek 15. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp. 313 p.
- MEZŐ ANDRÁS—NÉMETH PÉTER (1972) *Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára*. Nyíregyháza. 158 p.
- MIKESY SÁNDOR (1956–1957) *János Melich*. In: *Onoma* 7, p. 263–265.
- MIKESY SÁNDOR (1962–1963) *János Melich. 1872–1963*. In: *Onoma* 10, p. 303–304.
- MIKESY, SÁNDOR (1964–1965) *Stefan Kniezsa. 1898–1965*. In: *Onoma* 11, p. 336–340.
- MIZSER LAJOS (1985) *A VI. Nemzetközi Finnugor kongresszus névtudományi előadásai*. In: *NÉ* 10, p. 181–182.
- MIZSER LAJOS (1995) *A VIII. finnugor kongresszus névtudományi előadásai*. In: *NÉ* 17, p. 135–136.
- MMNy. = BENCZÉDY JÓZSEF—FÁBIÁN PÁL—RÁCZ ENDRE—VELCSOV MÁRTONNÉ *A mai magyar nyelv*. 8. kiadás. Bp. 1991.
- MMNyR. = *A mai magyar nyelv rendszere I–II*. Szerk. TOMPA JÓZSEF. Bp. 1961.
- MNyTNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I–II/1., 2.* Szerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 1991–1995.
- MOLLAY KÁROLY (1982) *Német–magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*. Bp.
- NévtVizsg. = *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Névtudományi Konferenciája 1958*. Szerk. PAIS DEZSŐ—MIKESY SÁNDOR. Bp. 1960.
- NISSILÄ, VILJO (1967) *A Finn Névtani Archivum*. In: *Nyr.* 91, p. 465–9.
- NISSILÄ, VILJO (1970) *Das finnische Namenarchiv als Sammel-, Sprachpflege- und Forschungszentrum*. In: *NytudÉrt.* 70, p. 32–5.
- NYIRKOS ISTVÁN (1989) *A tulajdonnevek hírértékéről*. In: *MNyTK* 183, p. 290–294.
- NYIRKOS ISTVÁN (1997) *A finn névkutatásról*. In: *MNyTK.* 209, p. 491–8.
- NYIRKOS ISTVÁN (1998) *A tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdéséhez*. In: *ETFTK* 24, p. 57–65.
- ÖRDÖG, FERENC (1982) *Der Eigenname im Unterricht*. In: *Onoma* 26, p. 215–216.
- ÖRDÖG, FERENC—VINCZE, LÁSZLÓ (1994–1995) *Neue namenkundliche Arbeiten vom ungarischen Sprachgebiet zwischen 1992–1993*. In: *Onoma* 32, p. 44–51.
- ÖRDÖG, FERENC—VINCZE, LÁSZLÓ (2000) *Der gegenwärtige Stand der Personennamenforschung in Ungarn*. In: *Onoma* 35, p. 71–84.

- PAPP LÁSZLÓ (1970) *Névtudomány és nyelvtudomány* In: *NytudÉrt.* 70, p. 26–32.
- PENAVIN OLGA (1989) *A BMFN [Baranya megye földrajzi nevei] szlavisztikai értékeiről.* In: *Baranyai Művelődés* 1989/3, p. 54–55.
- PESTI JÁNOS (1987) *A ság, ség, seg (~ segg) és a séd a Dél-Dunántúl földrajzi neveiben.* In: *NÉ* 12, p. 32–53.
- PÓCZOS RITA (2001) *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek településneveinek nyelvészeti elemzése.* MNAK 5. Debrecen.
- RÁCZ ANITA (1997a) *Az ómagyar kori településnevek differenciálódásáról.* In: *MNyj.* 34, p. 125–146.
- RÁCZ ANITA (1997b) *Névtani vizsgálódások az Árpád-kori Bihar megye területéről.* In: *MNyTK* 209, p. 259–262.
- RÁCZ ANITA (1999) *Földrajzi köznévi alapelemek az ómagyar kori Bihar vármegye településneveiben.* In: *MNyj.* 37, p. 383–392.
- RÁCZ ANITA (2000) *A szerkezeti változás szerepe Bihar megye ómagyar kori településneveinek kialakulásában:* *MNyj.* 38: 337–45.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1998) *A névutós helynevek kérdéséhez.* In: *ETFTK* 24, p. 66–88.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1986) *Szokatlan alaki szerkezetű helynevek.* In: *NÉ* 11, p. 73–82.
- J. SOLTÉSZ, KATALIN (1972) *Homonymie, Polysemie und Synonymie der Eigennamen.* In: *ALH* 22, p. 107–117.
- J. SOLTÉSZ, KATALIN (1978) *Die stilistische Funktion der Eigennamen.* In: *Onoma* 22, p. 382–387.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979) *A tulajdonnév funkciója és jelentése.* Akadémiai Kiadó, Bp. 207 p.
- SZABÓ G. FERENC (1998) *A vásározás emlékei középkori helységneveinkben.* Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza. 158 p.
- SZABÓ T. ATTILA (1944) *A magyar helynévkutatás a XIX. században.* ETF Kolozsvár. 86 p.
- SZEGFÜ MÁRIA (1991) *A helynévképzés.* In: *MNyTNyt.* I., p. 253–258.
- SZEGFÜ MÁRIA (1992) *Helynévképzés.* In: *MNyTNyt.* II/1., p. 317–320.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* I–. Szerk. SZABÓ T. ATTILA et al. Bukarest 1975–.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–4. Szerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 1967–1984.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (1996) *A tulajdonnév jelentéséről egy névcsoport kapcsán.* In: *Nyr.* 120, p. 319–325.
- TOMPA JÓZSEF (1980) *Tulajdonneveink alaktani elkülönítése.* In: *MNy.* 76, p. 394–412.
- TÓTH VALÉRIA (1996) *Birtokos jelzős szerkezetű mikrotoponimák a korai ómagyar korban.* In: *MNyj.* 33, p. 59–70.
- TÓTH VALÉRIA (1997) *Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében.* In: *MNyj.* 34, p. 147–170.

- TÓTH VALÉRIA (1999a) *A helynevek jelentéstani vizsgálatához*. In: *NÉ* 21, p. 55–61.
- TÓTH VALÉRIA (1999b) *Helynevek a helynevekben*. In: *MNyj.* 37, p. 435–442.
- TÓTH VALÉRIA (2001a) *Abauj és Bars vármegye korai ómagyar kori helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. MNAK 4. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2001b) *Névrendszertani vizsgálódások a korai ómagyar korban. Abauj és Bars vármegye*. MNAK 6. Debrecen.
- VÖRÖS OTTÓ (1999) *Vizrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. MNyTK 211. Bp. 78 p.
- ZELLIGER ERZSÉBET (1991) *Összetett szavak és szoros szókapcsolatok földrajzi névi szerepben*. In: *MNyTNyt. I.*, p. 540–552.
- ZMFN. = *Zala megye földrajzi nevei*. Szerk. PAPP LÁSZLÓ—VÉGH JÓZSEF. Zalaegerszeg 1964.
- ZSOLNAI JÓZSEF (1967) *A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata*. In: *Nyr.* 91, p. 191–208.